

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΚ ΣΦΑΚΙΩΝ (1799 - 1832)

Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ προσφάτως ἰδρυθέντος ἐν Ἡρακλείῳ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης¹ περιήλθον μεταξὺ ἄλλων ἀξιολόγων ἀνεκδότων ἐγγράφων² ὁκτὼ τοιαῦτα προφορόμενα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τῆς ἐκ Χώρας Σφακίων ἱστορικῆς οἰκογενείας τῶν Βουρδουμπάδων, ἀναφερόμενα εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1799 - 1832 περίοδον καὶ περιέχοντα πληροφορίας ἀφορώσας εἰς τε τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῶν Σφακίων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους καί, εἰδικώτερον, εἰς πρόσωπα τῆς ἀνωτέρω οἰκογενείας ἐπιφανῆ κατασχόντα θέσιν κατὰ τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας.

Αἱ περὶ τῶν Σφακίων κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας εἰδήσεις παραμένουν εἰσέτι ἐν πολλοῖς συγκεχυμέναι καὶ ἀντιφατικαί, διότι πηγάζουν, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ μαρτυρίας εἴτε ἐντοπίων περὶ πλείονος τῆς ἐγχωρίας δόξης ἢ τῆς ἀληθείας ποιησαμένων³, εἴτε μὴ ἐντοπίων ἐπιπολαίως καί, τρόπον τινά, μὲ ρομαντικὴν προκατάληψιν γνωρισάντων τὴν ἱστορικὴν ἐπαρχίαν⁴, εἴτε τέλος προσώπων ἐχθρικῶς

¹) Τοῦτο ἰδρύθη μερίμνη τῆς ἐν Ἡρακλείῳ Ἑταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἤρξατο δὲ λειτουργοῦν ἀπὸ τῆς 24 Μαΐου 1953. Περὶ τῶν ἐν αὐτῷ συλλογῶν βλ. Στ. Ἀλεξίου, Ὁδηγὸς τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης, Ἡράκλειον 1953. Κατὰ τὸν Ὀργανισμόν τοῦ Ι. Μ. Κ. (ἄρθρ. ΙΙ, § 4) λειτουργεῖ ἐν αὐτῷ τμήμα Βιβλιοθήκης καὶ Ἀρχείου, «ἐν οἷς θέλουσι συγκεντρωθῆ τὰ περὶ Κρήτης εἰδικὰ συγγράμματα, ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος ἔγγραφα, φωτογραφίαι κλπ.».

²) Ἐξ αὐτῶν, ἀνερχομένων εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας, θὰ ἐκδοθῆ προσεχῶς τὸ Πρωτόκολλον τοῦ Ἀρχηγείου τῶν Ἀνατολικῶν Ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878.

³) Ἡ Ἱστορία τῶν Σφακίων τοῦ Παπαδοπετράκη ἀποβαίνει ἐνίοτε «ἐκθεσις συνεχοῦς καὶ ὑβριστικῆς καὶ πικροχόλου μεμψιμοιρίας» (ὁ χαρακτηρισμὸς ἀποδίδεται ἐμμέσως ὑπὸ τοῦ Ψιλάκη, Γ, 601 - 602, ὑποσ. Πρβλ. καὶ Κριάρη [νέα ἐκδ.], 299). Ἐν τούτοις χρησιμοποιεῖται σχεδὸν ἀνεπιφυλάκτως ὡς βιβλίον ἱστορικὸν ὑπὸ τῶν διὰ τοὺς πολλοὺς περὶ Σφακίων γραφόντων (βλ. λ. χ. τὸ περὶ Σφακίων ἄρθρον τοῦ Λ. Ε., ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀνακριβειῶν τοῦ Παπαδοπ. ἐπαναλαμβάνεται καὶ τὸ ὅτι τὰ Λευκὰ Ὄρη εἶναι ὑψηλότερα τῆς Ἰδης (βλ. Παπαδοπ., 10). Ἀμφιβολίας διὰ τὴν γνησιότητα τῶν παρὰ τοῦ Παπαδοπετράκη δημοσιευομένων ἐγγράφων ἐξέφρασε καὶ ὁ Β. Λαοῦρδας («Κρητικὰ Χρονικά», Α, 275, 289 καὶ 290).

⁴) βλ. V. Raulin, Description physique de l'île de Crète, t. I, Paris 1869, σελ. 52, 72, 73 : («ils ne payaient aucune taxe aucun impôt; ils n'avaient point d'Agas ils ne voyaient jamais chez eux les agents du gouvernement turc...») καὶ 189 κ. ἐξ., (ὅπου ἰδίᾳ διακρίνεται ὁ ρομαντισμὸς).—G.

πρὸς αὐτὴν διακειμένων⁵. Ἐλάχισται εἶναι σχετικῶς αἱ ἐκδεδομένα ἀντικειμενικαὶ μαρτυρίαι⁶, ἀλλὰ καὶ αὗται τῆδε κακεῖσε κατεσπασμένα⁷. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο παράδοξον ὅτι καὶ σήμερον ἐπικρατεῖ γενικῶς ἡ ἀντίληψις, καθ' ἣν ἡ ἐπαρχία Σφακίων παρέμεινε περίπου ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς τῆς νήσου καὶ ἀπηλλαγμένη τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἄλλοι Κρηῖτες ὑπεβλήθησαν, ἐνῶ ἔγγυτέροι γνωριμίαι μὲ τὰς πηγὰς ἐλέγχει τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐσφαλμένην⁸. Εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι διαφωτι-

A. Olivier, Voyage dans l'empire Othoman .. t. I, à Paris, an 9 [de la Republique Française], σελ. 391, 403 κ. ἐξ. — Ρουκουεὶνίλλε, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (μεταφρ. Ξενοφ. Δ. Ζυγούρα) Ἀθήναι 1890, τομ. 3ος σελ. 24 κ. ἐξ. Πρὸβλ. καὶ Κ. Παπαρηγόπουλου, Παναγιώτης Νικουσίης, «Πανδώρα», ἰΑ (1860) σελ. 180.

⁵) Βλ. Γ. Γ. Γεοβίνου Ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος (μεφρ. ὑπὸ Ἰωάν. Η. Περβανογλου). Ἀθήνησι 1864, τ. Βος, σελ. 36: «τοὺς ληστρικοὺς Σφακιανούς, οἵτινες ἄμοιροι ἐνισλῶς πατριωτισμοῦ ἐμάχοντο πρὸς τοὺς Τούρκους μόνον διὰ τὸ προνόμιον νὰ ἐκμυζῶσι τὴν Χώραν», 38, 40 κ. ἄ. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ μῖσος πὺν διαφύεται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Μ. Γ. Πρωτοψάλτη δημοσιευθέντα ἔγγραφα τοῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ Ἀφεντούλιεφ: «Οἱ Σφακιῶται εἶναι σχεδὸν πάντες φιλόδοξοι, φιλόπλουτοι, φιλάδικοι, κλέπται, πλεονέκται, ὑπερόπται» (βλ. Ε.Ε.Κ.Σ., Α, 370, 378, 386, 390 πρὸβλ. καὶ Β, 154, 165 κ. ἄ.).

⁶) Μεταξὺ τούτων πρέπει ἴσως νὰ καυτελεθοῦν καὶ τὰ οἰκεῖα τμήματα τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Κριτοβουλίδου, παρὰ τὰς ἐναντίον τούτου κατηγορίας ἐπὶ μεροληψία τῶν Παπαδοπετράκη καὶ Κριάρη, ὅστις τὸν χαρακτηρίζει «ἰταμὸν ὑβριστὴν τῶν Σφακιανῶν» (σελ. 561). Τὰ περὶ Σφακίων ὑπὸ τοῦ Ψιλάκη γραφέντα εἶναι σχεδὸν σύμφωνα μὲ τὰ τοῦ Παπαδοπετράκη, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἐνῶ ὁ Κριάρης, μεροληπτικώτερος τοῦ συγγραφέως τῆς Ἱστορίας τῶν Σφακίων, τότε μόνον ἐκφράζεται εὐμενῶς ὑπὲρ τῶν Σφακιανῶν, ὅταν οὕτω δὲν παρευδοκιμῶνται οἱ Σελινιώτες (χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἐν σελ. 464 - 465).

⁷) Βλ. Ν. Τωμαδάκη, Τουρκογραικικά Ε.Ε.Κ.Σ., Α, 130, 133 - 131 Ν. Σταυρινίδη, σειρὰ ἐπιφυλλίδων βασιζομένων ἐπὶ ἀνεκδότων ἔγγράφων τοῦ Τ.Α.Η. εἰς τὴν ἔφημερίδα τοῦ Ἡρακλείου «Δραῖσις» (30 Νοεμβρίου—3 Δεκεμβρίου 1939). Β. Λαοῦρδα, Ἡ Ἐπανάστασις τῶν Σφακιῶν καὶ ὁ Δασκαλογιάννης, «Κρητικὰ Χρονικά», Α' σελ. 275 - 290. Α. Π. Βουρδομπάκη, Κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Τουρκοκρατίας, Χριστιανικὴ Κρήτη, Α, 467 - 506. Τοῦ αὐτοῦ, Δύο ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐκ Σφακίων, Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 256 - 262. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνέκδοτα Κρητικὰ ἔγγραφα, Ε.Ε.Κ.Σ., Γ, 207 κ. ἐξ. Ε. Γενεράλη, Δύο Ἱστορικὰ ἔγγραφα, Περιοδικὸν Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητ. Φιλολ. Συλλόγου ἐν Χανίοις, ἔτος Α, τεῦχος Δ, σελ. 162 - 163.

⁸) Τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ ἀφορολογήτου ἢ μὴ τῆς Ἐπαρχίας Σφακίων ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Ν. Τωμαδάκη (Ε.Ε.Κ.Σ., Α, 130) διηρευνήθη δὲ βάσει τῶν ἔγγράφων τοῦ Τ.Α.Η. ὑπὸ τοῦ Ν. Σταυρινίδη. Τὰ ἐκ τῆς ἐρεῦνης ταύτης ἐλθόντα εἰς φῶς στοιχεῖα ἐδημοσιεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς σειρὰν ἐπιφυλλίδων

στικά καὶ τὰ πλεῖστα τῶν κατωτέρω δημοσιευομένων ἔγγράφων⁹.

Ἄλλὰ καὶ αἱ περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Βουρδουμπάδων, ἰδίᾳ δὲ περὶ τῶν ἐπιφανέστερων μελῶν τῆς Ρούσου καὶ Στρατῆ, ὑπάρχουσαι πληροφοροίαι εἶναι ἱκανῶς συγκεχυμένα, ἑλλιπεῖς καὶ κατεσπαρμένα πολλαχοῦ¹⁰. Τὰς ἑλλείψεις ταύτας καὶ τὴν σύγχυσιν ἔν τινι μέτρῳ θερα-

ἐν τῇ ἐφημερίδι τοῦ Ἡρακλείου «Δραῖσις», τὸ δυσεύρετον τῆς ὁποίας καθιστᾷ, νομίζω, χρήσιμον τὴν κατωτέρω συνοπτικὴν ἔκθεσιν τούτων, μέχρις ὅτου δημοσιευθῶν τὰ σχετιᾶ ἔγγραφα: «Συμφώνως πρὸς τουρκικὸν ἔγγραφο τοῦ 1657 ἡ ἐπαρχία Σφακίων ἐξεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου ἐπὶ νομῆ τῶν φόρων αὐτῆς εἰς τὸν πορθητὴν τῆς Ρεθύμνης Γαζὴ Χουσεῖν Πασάν, οὗτος δὲ δι' ἀφιερωτηρίου του, συνταχθέντος τὸ αὐτὸ ἔτος ἐν τῷ ἔξωθι τοῦ Ἡρακλείου στρατοπέδῳ τῆς Φορτίτσας, διέθεσεν εἰσθεῖως ἐκ τῶν φόρων τῆς ἐπαρχίας 5000 γρ. πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πτωχῶν τῆς Μέκκας καὶ Μεδινᾶς, ἀπεκατέστησε δὲ καὶ ἐπιστάτην (μουιεβελὴν) τοῦ ἀφιερώματος τούτου, πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ Σφακιανοὶ ὄφειλον νὰ καταβάλλουν, πλην τοῦ κατ' ἀποκοπὴν φόρου τούτου, καὶ τὴν δεκάτην τῶν προϊόντων των, ἧς ἡ ἀνελλιπὴς καταβολὴ ἀποδεικνύεται ἐξ ἄλλων ἔγγράφων τοῦ 1673. Τὸ 1690 οἱ Σφακιανοὶ ὑποχρεοῦνται εἰς τὴν καταβολὴν καὶ κεφαλικοῦ φόρου, εἰς δήλωσιν των δέ, ἐνώπιον τοῦ Ἱεροδικαστικοῦ Συμβουλίου Ρεθύμνης γενομένην τὸ 1692, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐπαρχίας ἀποδέχονται τὴν καταβολὴν τούτου. Τὸ 1745 ὁ κεφαλικὸς φόρος ἐπεκτείνεται εἰς 1357 κεφαλᾶς, ἀντὶ τῶν πρότερον 908, οἱ μεταβάντες δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσωποι τῆς ἐπαρχίας, ἵνα διαμαρτυρηθῶν διὰ τὴν τοιαύτην ἐπέκτασιν, ἀναγκάζονται ἐν τέλει νὰ τὴν ἀποδεχθῶν. Εἰς ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1747—1750 μνημονεύεται καταδίωξις δυστροπούντων εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐπιβληθέντος φόρου καὶ προσαγωγὴ πολλῶν Σφακιανῶν προκρίτων εἰς Ἡράκλειον, ἐν οἷς καὶ ὁ ὑστερον ἐπαναστατήσας Λασκαλογιάννης, ὅπου οὗτοι δηλοῦν ἔγγράφως ἐνώπιον τοῦ Γεφτεράρη τῆς Κρήτης, ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐπιβληθεῖσαν φορολογίαν. Εἰς ἔγγραφο τοῦ 1765 ἀναφέρεται ὅτι ὁ Λασκαλογιάννης ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐπαρχίας Σφακίων μετὰ τοῦ γραμματέως του καὶ ἄλλων προκρίτων ἦλθεν εἰς τὸ Ἡράκλειον καὶ κατέθεσε δήλωσιν περὶ τῶν εἰσπραχθέντων καὶ καθυσπερουμένων φόρων ἀναλαβῶν προσωπικῶς τοὺς τελευταίους» (βλ. ἐφημερίδα «Δραῖσιν» 30 Νοεμβρίου—3 Δεκεμβρίου 1939) (βλ. Γ. Ζομπανάκη. Ὁ Αὐστριακὸς περιηγητὴς F. W. Sieber σὴν Κρήτη. Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 271. V. Raulin (ἐνθ' ἄνωτ.), σελ. 73 Παπαδοπετρόακη. 111, 112 καὶ 114 : («Οὐδεμία πολιτικὴ οὔτε θρησκευτικὴ ἀρχὴ εἶχε δικαίωμα ἐπὶ τῆς χώρας τῶν Λευκωρειτῶν...»), 155 κ ἔξ.—Κριτοβουλίδου, 61 - 62 : («Τὰ Σφακιά διετέλουν ὑπὸ τὴν ἄμεσον προσιασίαν τῆς Σουλτάνας καὶ ἐπλήρωνον οὐχὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον, ἀλλὰ μικρὸν τι ποσὸν χρηματικόν»). Α. Π. Βουρδουμπάκη, Χριστ. Κρήτη, Α, 469 - 470 : («Οἱ Σφακιῶται μέχρι τῆς εἰρημένης ἐπαναστάσεως [τοῦ 1770] οὐδὲν ἀπολύτως κατέβαλλον τῇ Τουρκικῇ Κυβερνήσει»). Αἱ τοιούτου εἴδους πληροφοροίαι ἐπαναλαμβάνονται καὶ εἰς ὅλα τὰ Ἐγκυκλοπαιδικὰ Λεξικά (βλ. καὶ Β. Λαοῦρδαν, «Κρητικὰ Χρονικά», Α, σελ. 279, ὅπου βάσει τῶν δημοσιευομένων ὑπ' αὐτοῦ σχετικῶν πηγῶν προσβάλλεται ἡ δημώδης αὕτη περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Σφακίων ἀντίληψις).

⁹) Ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν ἄμεσον ἐξάρτησιν τῶν Σφακιανῶν ἀπὸ τὰς τουρκικὰς ἀρχάς (βλ. ἔγγραφα 1 - 5).

¹⁰) Ἡ περιουναγωγὴ τούτων εἶναι λίαν δυσχερὴς λόγῳ τῆς ἑλλείψεως πι-

πεύουν—ὡς θὰ φανῆ περαιτέρω—τὰ δημοσιευόμενα ἔγγραφα¹¹. Διὰ τὴν ὑπάρξιν δὲ μίᾳ ὁπωσοῦν σαφῆς ἔκθεσις τῶν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην οἰκογένειαν, περὶ ἧς καθ' ὅσον γνωρίζω οὐδεμίᾳ εἰδικῇ πραγματεία ἔξεδόθη¹², καὶ διὰ τὴν κατανοηθῆ κάλλιον ἢ σημασία τῶν δημοσιευομένων ἐγγράφων, ἔκρινα χρήσιμον τὴν προτάξω τούτων μικρὰν σχετικὴν μελέτην μου βασιζομένην εἰς τε τὰ ἔγγραφα καὶ τὰς τῆδε κακῆσε κατεσπαθμένας πληροφορίας.

Κατὰ μίαν παράδοσιν οἱ Βουρδουμπάδες εἶναι ἀπόγονοι τῶν Σκορδιλῶν, μετωνομάσθησαν δὲ λόγῳ τῆς περὶ τὴν προφορὰν ἰδιορρυθμίας ἐνὸς ἐκ τούτων¹³. Κατῶκουν ἐν τῇ Χώρα τῶν Σφακίων καὶ ἐθεωροῦντο ὡς μίᾳ ἀπὸ τὰς πλέον ἐπιφανεῖς οἰκογενείας τῆς ἐπαρχίας¹⁴.

νάκων εἰς τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα. Ἐπιχειρήσας ταύτην ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐγγράφων παρέχω κατωτέρω τὸ σχετικὸν δελτίον: Κριτοβουλίδου, σελ. 8, 13, 22, 30, 43, 48, 52, 73, 81, 87, 143, 184, 217, 236, 242, 261-62, 361, 545.—Παπαδοπετράκη, σελ. 118, 123, 141, 142, 184, 186-87, 191, 211-12, 270, 296, 320-21, 333, 356, 431-32, 440, 443, 446, 450, 458.—Ψιλάκη, Γ, σελ. 105, 127, 130-31, 342, 348, 371, 389, 397, 410, 412, 414, 428, 430-34, 549, 562-63, 601-2, 604, 780, 782, 784.—Μουρέλλου, σελ. 403-4, 433, 491-92, 538, 554, 560, 566 κ. ἀ.—Κριάρη (νέα) σελ. 94, 170, 210, 213, 219, 248, 254, 259, 264, 282, 467, 477, 490, 504, 560.—Σπ. Τρικούπη, Ἱστορ. τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, ἐκδ. 3η, Ἀθήναι 1888, Β, 166, 168-169 καὶ Γ, 73.—Γ. Γ. Γερβίνου, Ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος (μτφρ. Περβάνογλου), Ἀθήνησι 1864, Α, 252 καὶ Β, 37, 40 κ. ἐξ.—Α. Ι. Ἀντωνιάδου, Ἡ Χρυσομαλλοῦσα τῶν Σφακίων, ποίημα ἐπικόν, καὶ Ἀλήμπης ὁ Κακοδικιώτης... ἐν Ἀθήναις 1893, σελ. γ' καὶ δ'.—Π. Γ. Βλαστοῦ, ὁ Γάμος ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἀθήναις 1893, σελ. 115-16.—Ἰακώβου Ν. Τομπάζη, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανόλης Τομπάζης, ἐν Ἀθήναις 1902, σελ. 113-14, 275, 298-99 κ. ἀ.—Μ. Γ. Πρωτοψάλτη, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα..., Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 154, 165.—Γ. Α. Σήφακα, Σήφακας, Ἀθήναι 1953, σ. 46.

¹¹) Θὰ ἠδύνατο κανεῖς ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ ἔγγραφα ταῦτα δὲν ἀφοροῦν εἰς τοὺς Ροῦσον καὶ Στρατὴν Βουρδουμπάδες τοὺς δράσαντας κατὰ τὸ 1821, ἀλλ' εἰς ἄλλους ὁμωνύμους τούτοις. Τοῦτο πρέπει εὐθύς τὴν ἀποκλεισθῆ, διότι ταῦτα προέρχονται, κατὰ δήλωσιν τοῦ παρασχόντος αὐτὰ ἐπιβεβαιουμένην πλήρως καὶ ἀπὸ τὰ ὑπ' ἀρ. 7 καὶ 8 προσωπικά ἔγγραφα τοῦ Χατζῆ - Στρατῆ Βουρδουμπᾶ, ἀπὸ τὸ προσωπικὸν ἀρχεῖον τούτου, θὰ ἦτο δ' ἐντελῶς ἀνεξήγητος ἢ ἐν αὐτῷ παρουσία ἐγγράφων ξένων.

¹²) Βλ. κατωτέρω σημ. 40.

¹³) Βλ. Α. Ἀντωνιάδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. δ', πρβλ. Παπαδοπ., 22 καὶ 40.

¹⁴) Εἰς δημῶδες ἄσμα ἐκ Σφακίων, ἐν ᾧ ἀπαριθμοῦνται αἱ ἐπιφανέστεραι οἰκογένειαι τῆς ἐπαρχίας, δὲν μνημονεύονται ὡς ἄρχοντες τοῦ Μπρόσγιαλου οἱ Βουρδουμπάδες ἀλλ' οἱ Στρατίκοι (βλ. Τὸ Τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη, ἐκδ.

Τὰ περὶ τῆς δράσεώς των κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1770 περίοδον ἀναφερόμενα φαίνονται μᾶλλον μυθώδη¹⁵.

Ὁ πρῶτος ἐμφανιζόμενος μὲ ἱστορικὴν δρασίην εἶναι ὁ Στρατὴς Βουρδουμπᾶς. Οὗτος μετέσχε ὡς ὄπλαρχηγὸς τῆς ὑπὸ τὸν Δασκαλογιάννην ἐπιναυσιάσεως, χαρακτηρίζεται δὲ ὡς «ἐκ τῶν μᾶλλον συνετῶν καὶ πεπειραμένων», χωρὶς ἐν τούτοις ἡ δρασίς του νὰ ἐξαίρεται ἰδιαιτέρως¹⁶. Ὑπὸ τινῶν¹⁷ ἐταυτίσθη πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 δράσαντα Χὴν Στρατὴν Βουρδουμπᾶν, ἡ ταύτισις ὅμως αὕτη εἶναι προῖδον συγχύσεως¹⁸. Θὰ ἦτο τῷ ὄντι παράλογον νὰ ἐπιζῆ καὶ νὰ δρά κατὰ τὸ 1821 ὁ λίαν συνετὸς καὶ πεπειραμένος ἀγωνιστὴς τοῦ 1770¹⁹. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἐκ τῶν δημοσιευομένων ἔγγράφων ἡ ταύτισις ἀποκλείεται²⁰.

Υἱὸς τούτου πιθανώτατα²¹ ὑπῆρξεν ὁ ἐν τοῖς ἔγγράφοις μνημονεόμενος Σήφης Βουρδουμπᾶς. Κατὰ ταῦτα οὗτος ἦτο πατὴρ τῶν ἐπιφανῶν ἡγετῶν τοῦ 1821 Ρούσου καὶ Στρατῆ²², διωρίσθη δὲ

Β. Λαούρδα, σ. 18, σημ. 89). Τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν Παπαδοπετράκη, καθ' ὃν εἰς τοὺς Στρατίκους περιλαμβάνοντο καὶ οἱ Βουρδουμπάδες (βλ. Πιπαδοπ. 118).

¹⁵) Βλ. Α. Ἀντωνιάδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. γ' καὶ δ'.

¹⁶) Βλ. Παπαδοπ., 118, 123, 141 καὶ 142.

¹⁷) Βλ. Κριάρη (νέαν), 170, Μουρέλλου, 403 κ. ἐξ., Ε. Γενεράλη, ἄρθρον «Βουρδουμπάς» ἐν ΜΕΕ., ὡς καὶ τὰ σχετικὰ ἄρθρα τοῦ Λ. Ε. καὶ τῆς Μεγ. Στρατιωτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας.

¹⁸) Ἡ σύγχυσις αὕτη ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν γραψάντων περὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων τοὺς διέστειλε ρητῶς.

¹⁹) Τὸ παράδειγμα τοῦ ἐξ Ἀσκύφου Α. Μωράκη μετασχόντος εἰς τε τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ εἰς τὴν τοῦ 1821 ἐξαίρεται βεβαίως ὡς σπάνιον (Παπαδοπετράκη 119).

²⁰) Βλ. ἔγγραφα 1, 2 καὶ 3. Πρὸβλ. καὶ Ψιλ. Γ, 784, ὅπου μνημονεύεται ὁ υἱὸς τοῦ Χατζῆ Στρατῆ Βουρδουμπᾶ Χαράλαμπος ὡς νεαρὸς φοιτητὴς κατὰ τὸ 1841. Ἐὰν ἡ ταύτισις ἦτο ἀληθής, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν τὸν πεπειραμένον ἀγωνιστὴν τοῦ 1770 τεκνοποιῦντι κατὰ τὸ 1821. Ἐκτὸς τούτου ὁ Στρατὴς τοῦ 1821 μνημονεύεται ρητῶς ὡς ἀδελφὸς τοῦ Ρούσου (Παπαδ., 187, Ψιλ. 342). ὁ δὲ Ρούσος κατὰ τὸ 1841 εὑρίσκειται ἀκόμη ἐν ἀκμῇ (βλ. Ψιλ. 780).

²¹) Ἡ πιθανότης στηρίζεται εἰς τε τὸ ἐπιφανὲς τούτου καὶ εἰς τὴν ὁμωνυμίαν τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ του πρὸς τὸν Στρατὴν τοῦ 1770. Δὲν θὰ εἶχον ἄλλως τὴν θέσιν των τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸν ἔγγραφα εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Χατζῆ - Στρατῆ Βουρδουμπᾶ.

²²) Βλ. ἔγγραφα 2 καὶ 3. Εἰς μὲν τὸ 2 ὡς φονεὶς τοῦ Γιώργη Φουράκη ἀναφέρονται ὁ Σήφης «μὲ τὸν ἀδελφόν του τὸ Ρούσο», εἰς δὲ τὸ 3 «ὁ Ρούσος καὶ ὁ Στρατὴς τοῦ Σήφη ὁ γιός». Εἶναι προφανὲς ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἔγγράφων τούτων ἐγένετο σύγχυσις τῶν ὀνομάτων ἀπὸ τὸν γραφέα, μὴ ὄντα ἄλλως προσεκτικὸν (εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 3 ἀντὶ «Μπουρδουμπάκη» εἶχε γράψει «Κουντουρά»

τὸ 1799 ὑπὸ τοῦ Τεφερτιάρη τῆς Κρήτης Καπετάνιος τῆς Χώρας Σφακίων²³. Διῆγεν, ὡς φαίνεται, φιλικῶς πρὸς τοὺς Τούρκους ἐνδιαφερόμενος κυρίως διὰ τὴν ἐπαύξησιν τῆς περιουσίας του. Ὅτι δὲ καὶ γενικώτερον ἢ πολεμικὴ δράσις τῶν Βουρδουμπᾶδων κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1770 καὶ 1821 διάστημα δὲν ὑπῆρξεν ἀξιόλογος δεικνύεται καὶ ἐκ τῆς σχετικῆς σιωπῆς τῶν πηγῶν²⁴.

Ὁ Χατζῆ - Στρατῆς Βουρδουμπᾶς, υἱὸς τοῦ προηγουμένου, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν διακεκριμένων πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς νήσου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Περὶ τῆς ἡλικίας τούτου (ταυτιζομένοι, κακῶς πρὸς τὸν κατὰ τὸ 1770 δράσαντα δώδυνμόν του) ἐπικρατεῖ σύγχυσις, ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ὅμως εἶναι προφανὲς ὅτι κατὰ τὸ 1801 ἦτο πολὺ νέος²⁵. Πρέπει ἐπομένως νὰ τοποθετήσωμεν τὴν γέννησίν του περὶ τὸ 1880. Κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως ἦτο «ἐκ τῶν μᾶλλον εὐκαταστάτων καὶ συνειῶν»²⁶. Λόγω μορφώσεως²⁷, καταγωγῆς καὶ εὐφυΐας διωρίσθη κατὰ τὴν ἐν Λουτρῶ σύσκησιν τῆς 21 Μαΐου μέλος τῆς ἑξαμελοῦς Καγκελαρίας τῶν Σφακίων²⁸, ἀνωτάτης ἐπαναστατικῆς ἀρχῆς συσταθείσης ἵνα διευθύνῃ τὸν ὅλον ἀγῶνα²⁹, μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας εἰς καθολικὴν σύνοδον τῶν Σφακιανῶν κατὰ τὸ μονύδριον Παναγίας τῆς Θυμιανῆς ἐξελέγη μέλος τοῦ ἐκ

κη» καὶ εἶτα τὸ διώρθωσε). Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ 2 ἡ φράσις «ἐσυβαστήκαμε μὲ τὸ Σήφη Μπουρδουμπάκη καὶ τὸν ἀδελφὸν του τὸ Ροῦσο» διορθωτέα εἰς: «ἐσυβαστήκαμε μὲ τὸ Στρατῆ Μπουρδουμπάκη καὶ...». Τὴν διόρθωσιν ταύτην ἐπιβάλλουν καὶ τὰ πράγματα, γνωστοῦ ὄντος ἄλλοθεν ὅτι ὁ Στρατῆς καὶ ὁ Ροῦσος ἦσαν ἀδελφοὶ (βλ. Παπαδοπ. 187 καὶ Ψιλ., 342). Τὸ ὅτι δὲ ὁ Ροῦσος ἦτο υἱὸς καὶ ὄχι ἀδελφὸς τοῦ Σήφη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ του, Σήφη καὶ τούτου ὀνομαζομένου (βλ. Παπαδοπ., 458).

²³) Βλ. ἔγγραφον 2.

²⁴) Βλ. Ψιλ., 259 - 311, ἐνθα ἀναφέρονται ὅλοι οἱ ἀξιολόγως δράσαντες ἐν Κρήτῃ ὡς κλέφτες καὶ ἀρματολοὶ κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1821 περίοδον.

²⁵) Εἰς τὸ ἔγγραφον 3 ἀναγράφεται ὡς «Στρατῆς τοῦ Σήφη ὁ γιός», ὁ δὲ Σήφης εἶναι εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δράσεώς του (βλ. ἔγγρ. 1 καὶ 4).

²⁶) Βλ. Παπαδοπ., 184. Μὲ τὰς αὐτὰς περίπου λέξεις χαρακτηρίζεται καὶ ὁ Στρατῆς τοῦ 1770 (Παπαδοπ. 141), ἡ ὁμοιότης δὲ τῶν χαρακτηρισμῶν —μὴ ὑπαρχούσης καὶ ρητῆς διαστολῆς τῶν δύο τούτων προσώπων—συνετέλεσεν ἴσως εἰς τὴν εἰρημένην ταύτισιν (βλ. ἀνωτ. σημ. 17, 18, 19 καὶ 20).

²⁷) Αὕτη φαίνεται ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 8 ἔγγραφῳ, ὅπερ ἔγγραφον ὑπὸ τοῦ ἰδίου. Κατὰ τὸν Παπαδοπετράκη (σ. 165) ἡ παιδεία ἤκμαζεν ἐν Σφακίοις πρὸ τοῦ 1821 (πρβλ. Ψιλ. 325).

²⁸) Βλ. Παπαδοπ., 184. Κριτοβ., 48, Ψιλ. 344.

²⁹) Ἡ ἰσχὺς τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀπέβη μεγάλη ἰδίως ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας τοῦ Ἀφεντούλιεφ· οὗτος τὰ μέλη ταύτης ὠνόμαζε εἰρωνικῶς «βασιλεῖς τοῦ Λουρῶ» (βλ. Μ. Πρωτοψάλτην ἐν Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 154).

33 προκρίτων ἀπαρτισθέντος βουλευτικοῦ σώματος⁸⁰. Ὡς μέλος τῆς Καγκελαρίας, ἡ ὁποία διειρηθή καὶ μετὰ τὸν διορισμὸν καὶ τὴν ἔλευσιν τοῦ πρώτου ἀρμοστοῦ τῆς Κρήτης Ἀφεντούλιεφ ἐν εἴδει ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως ὀλοκλήρου τῆς νήσου, ἐξετέλει καθήκοντα οικονομικῆς κυρίως φύσεως⁸¹, ὅτε δὲ ὁ ἀρμοστής ἐγένετο μισητὸς εἰς σημαντικὸν μέρος τῶν κατοίκων, ἰδίᾳ δὲ εἰς τοὺς Σφακιανούς, ὑπῆρξεν ἐξ ἐκείνων, οἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τούτου⁸² ὑπὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Τομπάζη, ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας τοῦ ὁποίου διορίσθη καὶ Ἐπαρχος Μεσαρᾶς⁸³. Μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἀποτυχίας τῶν ἐπαναστατικῶν στρατευμάτων, ὅτε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1824 τὰ Σφακιά κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Χουσεῖν⁸⁴, ὁ Στρατὴς Βουρδουμπᾶς μόλις διαφυγὼν τὴν αἰχμαλωσίαν⁸⁵ μετέβη εἰς τὰ Κύθηρα, ὅπου παρέμεινεν μετερχόμενος τὴν ἐμπορείαν μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1829, ὅτε καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν γενέτειραν⁸⁶. Ἀπὸ τὸ δημοσιευόμενον αὐτόγραφον χρονικόν του δηλοῦται ὅτι κατὰ τὸ 1832 ἔζη ἀκόμη ἐν τῇ Χώρα Σφακίων⁸⁷, ἡ ἀποσιώπησις δὲ τοῦ ὀνόματός του κατὰ τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τοῦ 1841 καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ θάνατός του ἐπῆλθε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1832 - 1841.

Ὁ Ρούσος Βουρδουμπᾶς, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου⁸⁸, ὁ Πετρόμπεης οὗτος τῆς Κρήτης, ἦτο κατὰ τὸν ἱστορικὸν Ψιλᾶκην «ὁ ἰσχυρότερος ἀνὴρ οὐ μόνον κατὰ τὴν ἀνδρείαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐπιρροήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν νοημοσύνην»⁸⁹. Τὰ πλεονεκτήμα-

⁸⁰) Βλ. Παπαδοπ., 186.

⁸¹) Βλ. παρὰ Μουρέλλω (σ. 539) φωτοτυπίαν διαταγῆς τοῦ Ἀφεντούλιεφ, δι' ἧς διορίζονται οἱ ἔφοροι τῆς Καγκελαρίας — ἐν οἷς καὶ ὁ Στρατὴς Βουρδουμπᾶς —, «διὰ τὰ συνάξωσι γρόσια..., τὰ ἐπιστατῶσιν εἰς τὴν σύναξιν ὄλων τῶν λαδιῶν..., τὰ πωλῶσι καὶ τὰ ἀγοράζωσι μόνοι ἐκεῖνοι καὶ τὰ δίδωσι λογαριασμόν...».

⁸²) Βλ. Κριτοβ. 182 κ. ἐξ.

⁸³) Βλ. Ἰακ. Τομπάζη, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανόλης Τομπάζης, ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 275 (πρβλ. Κριάρη, 456).

⁸⁴) Βλ. Κριτοβ. 279 - 292, Παπαδοπ. 325 κ. ἐξ., Ψιλ. 562 κ. ἐξ., Κριάρη 490 κ. ἐξ.

⁸⁵) Αὐτόγραφον διήγησιν τῶν σχετικῶν περιπετειῶν του περιέχει τὸ ὑπ' ἀρ. 8 ἔγγραφο.

⁸⁶) Πάντα ταῦτα φαίνονται εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 7 ἔγγραφο.

⁸⁷) Ἐκεῖ ἐξακολουθεῖ νὰ πολιτεύεται μετέχων εἰς τὴν Δημογεροντίαν τῶν Σφακίων (βλ. Παπαδοπ., 431 - 432).

⁸⁸) Βλ. Παπαδοπ. 187, Ψιλ. 342, Κριάρη, 283.

⁸⁹) Βλ. Ψιλ. 433 - 434. Ὁ παραλληλισμὸς μετὰ τὸν Πετρόμπεην ἀφορᾷ εἰς τὸ ἔξωτερικόν του Ρούσου, τὸν ὁποῖον εἶδεν ὁ Ψιλᾶκης καὶ χαρακτηρίζει

τα ὅμως ταῦτα ἡμαυροῦντο ὑπὸ ἰσχυρῶν ἐλαττωμάτων, ἅτινα ἐν τέλει, ὡς θὰ ἐκτεθῆ περαιτέρω, συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς προσωπικῆς του δόξης τὴν μείωσιν καὶ εἰς τοῦ ὅλου ἀγῶνος τὴν κάμψιν.

Περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεώς του ὡς καὶ περὶ τῆς ἐν γένει πρὸ τοῦ 1821 δράσεώς του οὐδὲν ὑπὸ τῶν περὶ αὐτοῦ γραψάντων μνημονεύεται⁴⁰. Ἐκ τῶν δημοσιευομένων μόνον ἐγγράφων συμπεραίνομεν ὅτι πιθανῶς ἐγεννήθη περὶ τὸ 1782⁴¹, μανθάνομεν δὲ καὶ ὅτι κατὰ τὸ 1801 διέπραξε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Στρατῆ τὸν φόνον τοῦ Γεωργίου Φουράκη, δι' ἣν πράξιν, λόγῳ πιθανῶς τῆς μεγάλης ἰσχύος τῆς οἰκογενείας του, οὔτε τὴν συνήθη ἐν Σφακίοις ἀντεκδίκησιν ὑπέστη, γενομένου ἐνὸς παραδόξου ἐπὶ χρήμασι συμβιβασμοῦ μεταξὺ τῶν φονέων καὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ θύματος⁴², οὔτε τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας τὴν τιμωρίαν, ἀρκεσθείσης εἰς τὴν καταβολὴν προστίμου διὰ τὴν ἀπολύση καὶ τὴν ἀπαλλάξη οἰασδήποτε ποινικῆς εὐθύνης⁴³. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν θὰ εἶχεν ἱστορικῶς σοβαρὰν σημασίαν, ἂν κατὰ τινὰ τρόπον δὲν διεφώτιζε ψυχολογικῶς παρομοίαν πράξιν τοῦ Ρούσου Βουρδουμπᾶ λαβοῦσαν χώραν κατὰ τὰς κρισιμωτέρας τῆς Ἐπαναστάσεως στιγμᾶς, ἐπενεγκοῦσαν καίριον τραῦμα εἰς τὸν ὅλον ἀγῶνα καὶ κατὰ ποικίλον τρόπον ἐρμηνευθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀσχοληθέντων μὲ αὐτὴν ἱστορικῶν⁴⁴.

Ὅτε κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1821 ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐν Κρήτῃ αἱ πρῶται ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι μὲ κέντρον τὴν ἐπαρχίαν Σφακίων, εἰς καθολικὴν σύσκεψιν τῶν Σφακισιῶν, εἰς ἣν μετέσχον καὶ ἐπιφανεῖς ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἄνδρες, γενομένην παρὰ τὸ μονύδριον τῆς Πα-

ὡς λίαν μεγαλοπρεπῆ τὴν ἐμφάνισιν: «Μοὶ ἐφάνη ὁ ἀνὴρ μεγαλάνθρωπός τις ὄν...» (Ψιλ. 780· πρβλ. καὶ κατωτέρω σημ. 79). Πρὸς τὴν περιγραφὴν ταύτην δὲν συμφωνεῖ ἡ παρὰ Μουρέλλω (σ. 491) εἰκὼν τοῦ Ρούσου, ἐνθα ἡ μὲν ἐξωτερικὴ μορφή τούτου παρουσιάζεται κοινοτάτη, ἡ δὲ ἀμφίεσις ὡς ἡ κοινοτέρα τοιαύτη τῶν πεδινῶν. Ἡ γνησιότης ἐπομένως τῆς εἰκόνας ταύτης εἶναι ἀμφίβολος

⁴⁰) Ὁ Α. Ἀντωνιάδης (Ἡ Χρυσομαλλοῦσα τῶν Σφακίων... σελ. γ') γράφει: «Ἐκ τῆς ὅσον οὐπω ἐκδοθῆσομένης βιογραφίας τοῦ γνωστοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Κρήτης Ρούσου Βουρδουμπᾶ ἐδόθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Χ. Βουρδουμπᾶκη τὸ ἀκόλουθον ἐπεισόδιον...». Ἡ βιογραφία αὕτη, καθ' ὅσον ἠδυνήθη τὴν νὰ ἐξακριβώσω, δὲν ἐξεδόθη.

⁴¹) Κατὰ τὸ 1801 διέπραξε φόνον (βλ. ἐγγραφα 2 καὶ 3), ἦτο δὲ νεώτερος τοῦ Στρατῆ γεννηθείτος πιθανῶς, ὡς ἐλέχθη, τὸ 1780 (βλ. ἄνωτ. σημ. 24).

⁴²) Βλ. ἐγγραφον 2. Συμφιλίωσιν οἰκογενειῶν ἐν Σφακίοις χωριζομένων δι' αἵματος (οὐχὶ ὅμως ἐπὶ χρήμασιν!) βλ. καὶ ἐν Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 256 - 262.

⁴³) Βλ. ἐγγραφον 3.

⁴⁴) Πρόκειται περὶ τοῦ φόνου τοῦ Ἀρχηγοῦ Μυλοποτάμου Ἀντωνίου Μελιδόνη, περὶ οὗ κατωτέρω.

ναγίας τῆς Θυμιανῆς ὁ Ροῦσος ἐξελέγη μέλος τοῦ συμπληθέντος τότε βουλευτικοῦ σώματος⁴⁶ καὶ στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς τῶν Μπρογιαλιτῶν καὶ Μουριωτῶν με ἐξουσίαν καὶ ἐπὶ τῶν πρὸς Α. τῆς Ἰδης ἐπαρχιῶν⁴⁷. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην μετέσχε εἰς τὰς ἐπιτυχεῖς ἀμυντικὰς μάχας τοῦ θέρους τοῦ 1821 κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐπεδίωκον νὰ περιστείλουν τὰς ἐν τῷ νομῷ Ρεθύμνης ἐπαναστατικὰς ἐκδηλώσεις καὶ νὰ εἰσδύσουν εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων⁴⁸. Ἄλλ' ὅτε περὶ τὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου ὁ Ὄσμαν Πασὰς εἰσέβηλε μετὰ πολλοῦ στρατοῦ εἰς τὰ Σφακιά καὶ διέδραμε καταστρέφων τὰ κυριώτερα χωρία τῆς ἐπαρχίας, οὔτε ὁ Ροῦσος οὔτε ἄλλος τις τῶν ἐγχωρίων στρατιωτικῶν ἡγετῶν ἐδοκίμασαν ν' ἀντισταθοῦν εἰς τὸν εἰσβολέα, καίτοι παρουσιάζετο ἡ εὐκαιρία μιᾶς λαμπρᾶς νίκης⁴⁹. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους ἀναλαβόντος τὴν Διοίκησιν τῆς νήσου τοῦ Μ. Ἀφεντούλιεφ ὁ Ροῦσος μετ' ὀλίγων ἄλλων ἔλαβε τὸν ἀνώτερον τότε στρατιωτικὸν βαθμὸν τοῦ πεντακοσιάρχου⁵⁰ καὶ ἀνέλαβε δράσιν εἰς τὰς ὄρεινὰς ἐπαρχίας τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, ὅπου ὁ ἀγὼν διήρχετο κρίσιμον φάσιν. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1822 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀμαρίου εἶχον συγκεντρωθῆ περὶ τοὺς τετρακισχιλίους Τούρκους, ἔναντι δὲ τούτων ἐπολέμουν δισχίλιοι ἐπαναστάται ὑπὸ 8 ἀρχηγούς, ἐν οἷς διέπρεπον ὁ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς⁵¹ καὶ ὁ ἐκ Μυλοποτάμου Ἀντώνιος Μελιδόνης⁵². Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐσόβει σφοδρὰ ἀντιζηλία ὀφειλομένη ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς λόγους προσωπικοῦ ἐγωῖσμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ὑπάρχουσαν τότε διάστασιν μεταξὺ τῶν Κρητῶν διηρημένων εἰς δύο μερίδας: σφακιανίζοντας καὶ ἀντισφακιανίζοντας⁵³. Ὅτε δὲ ὁ Μελιδόνης εἰς νυκτερινὴν τολμηρὰν ἐπιχείρησίν του ἐπέτυχε νὰ κυριεύ-

⁴⁶ Βλ. Παπαδοπ. 186 κ. ἐξ., Κριτοβ. 8 κ. ἐξ., Ψιλ. 342 κ. ἐξ., Κριάρη 210 κ. ἐξ.

⁴⁷ Βλ. Παπαδοπ. 190 - 191, Κριτοβ. 13, Ψιλ. 248, Κριάρη 219, Μουρέλλου 433.

⁴⁸ Βλ. Κριτοβ. 23, 28, 30 καὶ 43· Παπαδοπ. 200 - 201, 211 καὶ 222· Ψιλ. 366, 371 - 372, Κριάρη 218 κ. ἐξ.

⁴⁹ Βλ. Κριτοβ. 62 - 65· πρβλ. Παπαδοπ. 243 κ. ἐξ., ἔνθα δικαιολογεῖται ἡ ἀδράνεια τῶν Σφακιανῶν, καὶ Ψιλ. 405 - 408.

⁵⁰ Βλ. Κριτοβ. 73 καὶ Παπαδοπ. 255.

⁵¹ Βλ. τὸ παρά Μουρέλλου (σ. 554) δημῶδες ᾄσμα, ἐν ᾧ ἐξαιρεται ὁ Ροῦσος.

⁵² Περὶ τοῦ Μελιδόνη καὶ τοῦ δημιουργηθέντος δι' αὐτὸν ἐν Εὐρώπῃ Θρύλου βλ. κυρίως Ψιλ. 434 (ἐν ὑποσημειώσει). Πρβλ. Κριτοβ. 88, Παπαδοπ. 270 καὶ Μουρέλλου 559 - 561.

⁵³ Βλ. Κριάρη, 269· πρβλ. Κριτοβ. 81 καὶ 85, Ψιλ. 428 καὶ Κριάρη 315.

ση κέντρον ἀνεφοδιασμοῦ τῶν Τούρκων, προεκάλεσε τὴν ὀργὴν καὶ τὸν φθόνον τοῦ ἀντιζήλου του, ἰσχυρισθέντος ὅτι αὐτὸς ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου⁵³ ἔπρεπε νὰ λάβῃ προηγουμένως γνῶσιν τοῦ ἐγχειρήματος, κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν δ' ἔριν ὁ Ροῦσος ἐφόνευσε δι' ἐγχειριδίου τὸν Μελιδόνην⁵⁴. Ἡ πράξις αὕτη ἔσχε βαθεῖαν ἀπήχησιν οὐ μόνον εἰς ὀλόκληρον τὴν Κρήτην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν Δ. Εὐρώπην διέδραμε θρῦλος, ἀποκρουσταλλωθεὶς μάλιστα καὶ εἰς δράμα ποιηθὲν καὶ διδαχθὲν ἐν Βερολίνῳ, καθ' ὃν ὁ μὲν Μελιδόνης παρίστατο ὡς μέγας καὶ ἄσπιλος ὁ δὲ Βουρδουμπᾶς ὡς αἰμοβόρος καὶ μιαρὸς⁵⁵. Ὅσον καὶ ἂν ταῦτα θεωρηθοῦν ὑπερβολαί, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ φόνος, ὑφ' ἃς συνθήκας διεπράχθη, ὑπῆρξεν ἔγκλημα διπλοῦν στερεῆσαν μὲν τῆς ζωῆς σημαῖνον τῆς ἐπαναστάσεως στέλεχος, ἐπενεγκὸν δὲ βαρὺ τραῦμα εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ἀγῶνος. Πράγματι ὁ μέχρι τότε νικηφόρος δρῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ρεθύμνης ἐπαναστατικὸς στρατὸς ἤρρισε νὰ διαλύεται⁵⁶, τὴν διάλυσιν δὲ ταύτην ἐπέτεινε, ἀντὶ νὰ ἀνακόψῃ, ἢ ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀφεντούλιεφ καθαίρεσις τοῦ Ρούσου⁵⁷.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1822 ὁ Ροῦσος, ὁ ὁποῖος ὡς φαίνεται μόνον *de jure* εἶχε στερηθῆ τοῦ βαθμοῦ του, μετέσχε τῶν νικηφόρων κατὰ τοῦ Σερῖφ - Πασᾶ ἐπιθέσεων τῶν ἐπαναστατῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Μεσαρᾶς⁵⁸, κατὰ δὲ τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπὶ κεφαλῆς 300

⁵³) Ὅτι ὁ Ροῦσος ἐθεωρεῖτο *primus inter pares* φαίνεται ἐξ ὅσων γράφει ὁ Κριτοβουλίδης (σ. 87 - 88)· πρβλ. Ψιλ. 432.

⁵⁴) Τὰ περὶ τοῦ φόνου τούτου μετὰ τῶν σχετικῶν ἀντιφερομένων κρίσεων βλ. Κριτοβ. 87 κ. ἐξ., Παπαδοπ. 270 κ. ἐξ., Ψιλ. 431 κ. ἐξ. Κριάρη 317 κ. ἐξ., Μουρέλλου 566 κ. ἐξ., Γερβίνου, Β, 37, Σπ. Τρικούπη. Ἰστ. τῆς Ἑλλ. Ἐπαν., ἔκδ. τρίτη, ἐν Ἀθήναις 1888, τ. Β, 166, 168-169 Ὑπὸ τοῦ Παύλου Γ. Βλαστοῦ (ὁ Γάμος ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 115 - 116) ἐδημοσιεύθη σχετικὸν μὲ τὸν φόνον δημῶδες ἔσμα, ἐξ οὗ παραθέτω τοὺς κάτωθι χαρακτηριστικoὺς στίχους κατὰ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ ἐκδότου.

«...Μὰ ἐκεῖ ὁποῦ τοῦ μίλιε νε Ἀντώνης ὁ καῦμένος
ὁ Ρούσοιος τὸν ἐτρύπησε πῶς ἦτον ἀντρειωμένος...
Θέ μου μεγαλοδύναμε, ἡγῆτά ν' αὐτὸ τ' ἀντέτι
νὰ σφάζουνε τὸν ἄνθρωπο μὲ δίχως καμπαέτι...
Ἄς εἶχεν ἔρθη φανερά ὁ Σφακιανὸς ζηλιάρης,
μονό ρθε μὲ τῇ μπαμπεσιά, μὲ δόλ' ὁ κατεργάρης...»

⁵⁵) Πάντα ταῦτα βλ. παρὰ Ψιλ. 434. Πρβλ. Γερβίνου, Β, 37 καὶ 40

⁵⁶) Βλ. Κριτοβ. 88, καὶ Ψιλ. 435.

⁵⁷) Τὴν διαταγὴν τῆς καθαιρέσεως βλ. παρὰ Π. Βλαστοῦ, ἐνθ' ἄνωτ. Ἐν αὐτῇ ἀναγράφεται ὅτι «ὁ κατηραμένος Ροῦσος Μπουρδουμπάκης ἀπὸ ζηλοφθονίαν ἐφόνευσε τὸν Ἀντώνιον Μελιδόνην».

⁵⁸) Βλ. Κριτοβ. 143 κ. ἐξ., Παπαδοπ. 277 κ. ἐξ., Ψιλ. 481 κ. ἐξ., Κριάρη 319 κ. ἐξ.

Σφακιανῶν ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τῶν μαχομένων εἰς Μεραμβέλλον ἐπαναστατῶν, ἀφοῦ δὲ ματαίως προσεπάθησε νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἐν Μιλάτῳ πολιορκουμένους, εὗρεθεῖς πρὸ ἀσυγκρίτως ὑπερέτερων δυνάμεων ἀπεχώρησε τοῦ ἀγῶνος⁵⁹. Μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς Διοικήσεως τῆς νήσου ὑπὸ τοῦ Τομπάζη καὶ προκειμένου νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὁ νεωστὶ ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἡράκλειον αἰγυπτιακὸς στρατὸς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Χουσεῖν - Πασᾶ, ὁ Ροῦσος διορίσθη ἀρχιστράτηγος τῆς νήσου, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ 3000 ἐπαναστατῶν ἀντιπαρετάχθη πρὸς τὸν ἐν Ἀγία Βαρβάρα στρατοπεδεύσαντα ἐχθρὸν⁶⁰. Κατὰ τὰς πρώτας ἀψιμαχίας ὁ ἐπαναστατικὸς στρατός, παρὰ τὸ ὅτι ὑπελείπετο κατὰ 9000 ἄνδρας τοῦ ἀντιπάλου του, ἀπέδειξεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ πολλὰ λόγῳ τοῦ ὀχυροῦ τῶν θέσεων, τὰς ὁποίας κατεῖχε. Ἄλλ' ἐν τέλει ὁ Ροῦσος ἐδείχθη καὶ πάλιν κατώτερος τῆς θέσεώς του. Προκειμένου δηλαδὴ νὰ διορισθῇ ὄπλαρχηγὸς τῶν Μυλοποταμιτῶν καὶ ἀρνούμενων τούτων νὰ δεχθοῦν τὸν ὑπὸ τοῦ Ρούσου εὐνοούμενον Ρουσάκην Χοῦρδον, ἄνδρα ἀπεχθῆ εἰς αὐτοὺς καὶ βεβαρυμένον μὲ φόνον⁶¹, ὁ Σφακιανὸς ἀρχιστράτηγος ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς κρισίμου μάχης παραλαβὼν 300 ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν μετέβη εἰς Μυλοπόταμον ἐπιμένων νὰ ἐπιβάλη τοῦτον διὰ τῆς βίας. Ἡ πρᾶξις του αὕτη ἐπήνεγκε δεινὸν σάλον εἰς τὸν στρατὸν τῶν ἐπαναστατῶν, ὁ ὁποῖος ἐν τέλει καὶ διελύθη ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν⁶². Εἰς τὴν ἥτταν ταύτην, ἣ ὁποία ἀπέβη ὀλεθρία διὰ τὸν ὅλον ἀγῶνα, συνετέλεσε ἔβραίως καὶ ἡ εἰς ἀριθμὸν μεγάλη ὑπεροχὴ τῶν Τουρκοαιγυπτίων, οὐχ ἥττον ὅμως παραμένει μεγάλη ἡ εὐθύνη τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὅταν μάλιστα ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι ὄχι τόσον λόγοι πειθαρχίας ὅσον λόγοι προσωπικῆς πρὸς τοὺς Μυλοποταμίτας ἐχθρας⁶³

⁵⁹) Βλ. Κριτοβ. 217. Ἡ ὑπὸ τούτου προσαπτομένη μομφὴ ἐναντίον τοῦ Ρούσου, ὅτι ἐγκατέλειπε τὸν ἀγῶνα—ἐνῶ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποσοβῆσῃ τὴν ἐπελθοῦσαν ὕστερον καταστροφὴν—συναποκομίσας μάλιστα καὶ «πολλοὺς βόας καὶ πρόβατα», φαίνεται οὐχὶ ἀπολύτως δικαία, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψει ἀφ' ἑνὸς τὸ πλῆθος τῶν πολεμίων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ πιέζουσα τοῦτον ἀναγκὴ ν' ἀνευρίσκῃ ἐκάστοτε κατὰ χώραν τὴν τροφὴν τῶν στρατιωτῶν του. Πρβλ. Παπαδοπ. 296 καὶ Κριάρη 385.

⁶⁰) Βλ. Κριτοβ. 261, Ψιλ. 549, Παπαδοπ. 320. Δυσμενεῖς κρίσεις κατὰ τοῦ Τομπάζη διὰ τὸν διορισμὸν τοῦτον τοῦ Ρούσου βλ. Σπ. Τρικοῦπη, τ. Γ, 73, καὶ Γερβίνου, Β, 40. Πρβλ. Ἰακ. Τομπάζη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 113 - 114.

⁶¹) Βλ. Κριτοβ. 221.

⁶²) Βλ. Κριτοβ. 261 κ. ἐξ., Ψιλ. 549 κ. ἐξ., Κριάρη 467 κ. ἐξ. Πρβλ. Παπαδοπ. 321.

⁶³) Βλ. τὸ ἐν ὑποσ. 54 ἀναφερόμενον δημῶδες ῥῆμα, ἐν ᾧ φαίνεται τὸ μῖσος τῶν κατοίκων τῆς Ἐπαρχίας Μυλοποτάμου, ἐν ᾗ ἐποιήθη, ἐναντίον τοῦ Ρούσου, διὰ τὸν φόνον τοῦ συνεπαρχιώτου των Α. Μελιδόνη.

τὸν ὄθησαν νὰ ἐγκαταλείψη τὴν θέσιν του καὶ νὰ διαρρήξῃ τὴν ἐνό-
τητα τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς τόσον κρισίμους ὥρας. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν
ταύτην ὁ Ροῦσος, ἀφοῦ ματαίως ἐπεχείρησε νὰ ἀνασυντάξῃ τὸν στρα-
τόν του, ἠσθένησε καὶ μετέβη εἰς Σφακιά κατ' Ὀκτώβριον τοῦ ἰδίου
ἔτους ⁶⁴.

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1824, ὅτε ὁ Χουσεῖν ἠπεῖλει νὰ εἰσχω-
ρήσῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων, ὁ Ἄρμοστής Τομπάζης ἐκάλεσε
τὸν Ροῦσον μετὰ τῶν Σφακιανῶν νὰ καταλάβῃ θέσεις εἰς Ἄλμυρον
πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς εἰσβολῆς, οὗτος ὅμως, εἴτε ἐπειδὴ ἀντελήφθη τὸ
μάταιον τῆς ἀντιστάσεως, εἴτε ἐπειδὴ δὲν εὔρε προθύμους πρὸς τοῦτο
στρατιώτας, παρέμεινεν ἀδρανής ⁶⁵. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν κατά-
ληψιν τῶν Σφακίων ⁶⁶ ἐγκατέλειψε τὴν νῆσον καὶ ἠκολούθησε τὸν Τομ-
πάζην ⁶⁷. Μετὰ τὴν ἀποδημίαν ταύτην, ἐπέστρεψεν εἰς Σφακιά ⁶⁸, ὅπου
διετήρει μὲν τὴν ἡγετικὴν του θέσιν, χωρὶς ὅμως νὰ μετέχῃ θετικῶς,
ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ ἐπαρχία του ⁶⁹, εἰς τὸν τότε διεξαγόμενον ἐπανα-
στατικὸν ἀγῶνα. Μετὰ τοῦ διαδεχθέντος μάλιστα τὸν Χουσεῖν Μουστα-
φᾶ - Βέη, τοῦ ἀργότερον ἐπονομασθέντος Γκιριτλῆ, ἦλθε κατὰ Φε-
βρουάριον τοῦ 1826 εἰς συνεννοήσεις ⁷⁰, πρὸς ἐπισφράγισιν δὲ τῆς ἐπι-
τευχθείσης συμφωνίας ὁ τελευταῖος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν Ροῦσον καὶ εἰς
ἄλλους προκρίτους τῆς ἐπαρχίας νὰ εἰσέλθουν ἔφιπποι καὶ ἔνοπλοι εἰς
Χανιά ⁷¹. Μετὰ πάροδον ὅμως ἑνὸς μηνὸς ὁ Μουσταφᾶς δυσπιστῶν

⁶⁴) Βλ. Κ ρ ι ἄ ρ η 477.

⁶⁵) Βλ. Κ ρ ι τ ο β. 279, Ψ ι λ. 562 καὶ Κ ρ ι ἄ ρ η 490.

⁶⁶) Περιγραφὴν ἐνδεικτικὴν τῆς καταστροφῆς παρέχει τὸ ἔγγραφον 8, παρὰ
πόδας τοῦ ὁποίου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁶⁷) Ἡ ἀποδημία τοῦ Ροῦσου ὑπ' οὐδενὸς ἀναφέρεται ρητῶς. Ἐκ μιᾶς ὅμως
ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Τομπάζην σταλείσης μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης φυγὴν του ὑπὸ
τοῦ Σφακιανοῦ Χῆ Στρατῆ Μπελιβανάκη καὶ ἐχούσης ἐν ὑστερογράφῳ τὴν φρά-
σιν: «*Περικαλοῦμεν νὰ μᾶς χαιρετίσετε τὸν Καπετὰν Ροῦσο μὲ ὄλους τοὺς ἀγαπη-
μένους καὶ δός του τοῦ ἰδίου νὰ διαβάσῃ*» δηλοῦται αὕτη σαφῶς (βλ. Ι. Ν. Τομ-
πά ζ η, ἐνθ' ἄνωτ. 298 - 299· πρβλ. Κ ρ ι ἄ ρ η 499 καὶ Κ ρ ι τ ο β. 284).

⁶⁸) Πότε ἀκριβῶς ἐπέστρεψεν ὑπ' οὐδενὸς ἀναφέρεται (πρβλ. ἄνωτ. σημ. 67).

⁶⁹) Βλ. Π α π α δ ο π. 354.

⁷⁰) Ὁ Μουσταφᾶς ἐξεμεταλλεύθη πρὸς τοῦτο τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν
Σφακιανῶν καὶ τῶν ἐν Γραμβούση διάσισιν (βλ. Ψ ι λ. 601 καὶ Π α π α-
δ ο π. 353).

⁷¹) Ὁ ἐν Χανίοις Γάλλος πρόξενος ἐκθέτων εἰς ἐπιστολὴν του τὴν πολιτι-
κὴν τοῦ Μουσταφᾶ γράφει: «*Τώρα τελευταῖα μάλιστα προσέφερε σιὸς Χανιώτες
ἕνα πρωτοφανὲς θέαμα. Ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς τῶν Σφακιανῶν Ροῦσος καὶ πολλοὶ
ἄλλοι, ποῦχε μαζί τους συνομιλία στὸν Ἀποκόρωνα στὶς 21 τοῦ Φεβρουαρίου, ἔφθα-
σαν στὴν πόλιν καὶ μπῆκαν κατόπιν διαταγῆς του ὀπλισμένοι καὶ καβαλλάρηδες...*»
ἐκ τῆς παρὰ Μ ο υ ρ ἔ λ λ φ, σ. 907, μεταφράσεως τῆς ἐπιστολῆς εἰλημμένης,

πάντοτε πρὸς τοὺς Σφακιανούς—τῶν ὁποίων τὴν φιλίαν ἐπεδίωξε μόνον δι' ὅσον καιρὸν θὰ τῷ ἦτο χρήσιμος—προσεκάλεσε τὸν Ροῦσον καὶ ὁ ἄλλους, τοὺς πλέον ἰσχύοντας ἐν Σφακίῳ, εἰς Ἀποκόρωνα, ἵνα δῆθεν τὸν συνοδεύσουν εἰς Ἡράκλειον, συλλαβὼν δ' αὐτοὺς μετέφερε δεσμίους εἰς Χανιά, ὅπου καὶ τοὺς ἐφυλάκισε⁷². Εἰς τὰς φυλακὰς παρέμεινεν ὁ Ροῦσος μέχρι τοῦ 1830, ὅτε ἀπεφυλακίσθη ὑπὸ τοῦ Νορρεντίνμπεη⁷³. Ἐκτοτε παρέμενεν εἰς τὰ Σφακιά, συνεφιλιώθη μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ — παρ' οὗ ἐλάμβανε καὶ μισθὸν⁷⁴ ὡς τοπικὸς πιθανώτατα Σύμβουλος⁷⁵ — καὶ γενικῶς ἐθεωρεῖτο πανίσχυρος⁷⁶.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1841, εἰς τὴν ὁποίαν τυπικῶς μόνον μετέσχον οἱ Σφακιανοὶ καὶ δὴ κατόπιν πολλῶν διαπραγματεύσεων⁷⁷, ὁ Ροῦσος διωρίσθη ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος⁷⁸, μετὰ τὸν σύντομον δὲ τερματισμὸν τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης ἐξεγέρσεως ἐξηκολούθει νὰ ἀπολαμβάνη πολλῶν τιμῶν καὶ περιποιήσεων ἐκ μέρους τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως μέχρι τοῦ θανάτου του ἐπελθόντος περὶ τὸ 1850⁷⁹.

Ἐκ τῶν νεωτέρων μελῶν τῆς οἰκογενείας Βουρδουμπᾶ κατέλαβον ὀπωσοῦν ἐπιφανεῖς θέσεις ὁ Σήφης, υἱὸς τοῦ Ρούσου⁸⁰, καὶ ὁ Χυρά-

ὡς ὑποσημειοῦται, ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ E. D r i a u l t, L' expedition de Crète et de Morée 1823 - 1828). Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἄλλων ἱστορικῶν.

⁷²) Βλ. Κριτοβ. 361· Παπαδοπ. 356· Ψιλ. 604, Μουρέλλου, 907 κ. ἐξ. (ἐνθα καὶ σχετικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ ἐν Χανίῳ Γάλλου Προξένου) καὶ Κριάρη 560.

⁷³) Βλ. Κριτοβ. 545.

⁷⁴) Βλ. Παπαδοπ. 443.

⁷⁵) Περὶ τῶν Τοπικῶν Συμβουλίων ἐπὶ Αἰγυπτιοκρατίας βλ. «Κρητικὰ Χρονικά», Α, 178 - 179 καὶ 185 - 186.

⁷⁶) Βλ. Ψιλ. 780· πρβλ. Παπαδοπ. 440.

⁷⁷) Βλ. Ψιλ. 785 κ. ἐξ., Παπαδοπ. 442 κ. ἐξ.

⁷⁸) Βλ. Ψιλ. 782 ἐν ὑποσ.

⁷⁹) Ὁ Ψιλᾶκης γράφει σχετικῶς τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἀληθῶς ἀνδρὸς κατὰ τε τὸ ἐξωτερικὸν λίαν ἐπιβάλλον παράστημα καὶ τὸν νοῦν, ὅτε εἰσῆρχετο εἰς Χανιά, ὡς καὶ αἱ τιμητικαὶ περιποιήσεις, ὅτε ἐξῆρχετο, ἦσαν πάντοτε ἔκτακτοι. Εἶδον αὐτὸν ἐξερχόμενον, ὅτε νεανίσκος ὢν παρεπεδήμουν ἐκ Ναυπλίου ἐν Χανίῳ, καθήμενον ἐπὶ ἡμιόνου μεγάλης ἀξίας καὶ πλουσίως ἐσκευασμένου. Μοὶ ἐφάνη ὁ ἀνὴρ μεγαλάνθρωπός τις ὢν καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἡμιόνου, ὡς ζωγραφίζεται ὁ Ἀλῆς τῶν Ἰωαννίνων καθήμενος ἐπὶ τοῦ πολυτίμου σοφᾶ του» (βλ. Ψιλ. 780 ἐν ὑποσ. Πρβλ. ἄνωτ. σημ. 39). Τοῦτα θὰ συνέβαινον ὀλίγον πρὸ τοῦ 1850, ἀφοῦ ὁ κατὰ τὸ 1829 γεννηθεὶς Ψιλᾶκης (βλ. Ν. Γωμαδάκη, ἄρθρον «Ψιλᾶκης Β.» ἐν Μ.Ε.Ε) ἦτο νεανίσκος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ροῦσος κατὰ τὸ 1858 ἀναφέρεται ὡς «πρὸ πολλοῦ ἀποβιώσας» (βλ. Παπαδοπ. 458)· ἐπομένως ὁ θάνατός του πρέπει νὰ τοποθετηθῆ περὶ τὸ 1850.

⁸⁰) Βλ. Παπαδοπ. 453 καὶ 496, Ψιλ. 874 καὶ Ν. Τσιριντάνη, Ἡ

λαμπος, υἱὸς τοῦ Στρατιῆ. Ὁ τελευταῖος συμφοιτητὴς ὢν καὶ φίλος τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου κατῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐπολέμησεν ὡς ἐθελοντὴς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1841⁸¹.

Τ Α Ε Γ Γ Ρ Α Φ Α

Κατωτέρω δημοσιεύονται τὰ ἔγγραφα κατὰ χρονολογικὴν σειράν. Κατὰ τὴν μεταγραφὴν ἀποκατέστησα τὴν ὀρθογραφίαν τῶν ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 3, 4, 5 καὶ 7. Τὰ ὑπ' ἀρ. 6 καὶ 8, λόγῳ τῆς προελεύσεώς των, δημοσιεύονται ὡς ἔχουν. Ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεία τῶν ἐν αὐτοῖς τουρκ. λέξεων ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Νῆκον Σταυρινίδην, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

1

Διαταγὴ τοῦ Τεφτερτάρη τῆς Κρήτης περὶ διορισμοῦ τοῦ Σήφη Μπουρδουμπάκη ὡς καπετάνιου τῆς Χώρας Σφακίων (2 Μαΐου 1799).

Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὑδατίνας γραμμὰς διαστ. 0,32×0,40. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὁ τύπος τῆς σφραγίδος τοῦ Τεφτερτάρη τῆς Κρήτης μὲ τὴν λ. «Χαμουζά» καὶ ἡ ιδιόχειρος ὑπογραφή του, ἀμφοτέρω τουρκιστί.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Καστελλιοῦ Σφακιά εἰς χωρίον Νέφς - Σφακιά καὶ [Μ]πρόσγιαλο, παπάδες καὶ ἐπίλοιποι ἀραγιάδες τῶν αὐτόθεν χωρίων μικροὶ τε καὶ μεγάλοι ὅσοι βροῖσκεσθε. Ἴδου θεωρώντας τὸ[ν] παρόντα μας ἰ[ν]τιβὰν ιεσκερε¹ σᾶς δίνομεν τὴν εἶδησιν ὅτι ἔμαθα πὼς ἔρχονται ἐκεῖ μάκοι² ζορ[μ]πάδες καὶ σποῦ τζι πορτε[ς] σας καὶ ἐσκοτώσανε ὀπροθὲς καὶ τὸ Λαδομανοῦσο, ὅμως καὶ σεῖς δὲν εἴστε ἄξιοι νὰ ῥοθῆτε νὰ κάμειτε το[ν] ταβά σας· καὶ ἰδου ὅπου σᾶσε βάνω τὸ Σήφη [Μ]πουρδου[μ]πάκη καπετάνιο σας σιὰ δυὸ χωριά [Μ]πρόσγιαλο καὶ Νέφς - Σφακιά, νὰ ῥχη τὴν ἔγνοια σας, κι ἀπὸ πὰ κι ὕστερα, ἂν τύχη κανεὶς νὰ σᾶς πειράξη, νὰ παίρνειτε τὸν καπετάνιο σας νὰ πχαίρειτε σιὸ Μουτεβελή - ἀγά σας καὶ ἐκεῖνος νὰ ῥχεται ἀπὸ τὸ δίκιο σας³ καὶ πάλε καὶ ἐσεῖς ὅλοι σας νὰ δίνετε τοῦ καπετάνιο σας τὴ χρονιά του τὸ[ν] κάθε χρόνο καὶ ὅ,τι ἔξοδα τοῦ ἀκολουθήσουν εἰς τὸ Μουτεβελή σας ἀπάνω νὰ τὰ κάνετε ἀνέροριξη⁴, νὰ τοῦ τὰ δίνετε. Καὶ πάλιν καὶ ἐσύ, καπετάνιο Σήφη [Μ]πουρδου[μ]πάκη, νὰ ῥχης τὴν ἔγνοια τῶν ἀραγιάδω, νὰ μὴν ἔρχονται ἀτοῦ οἱ κακότροποι ἄνθρωποι νὰ

πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἱστορία τῆς ἐν Κρήτῃ Ἑθν. Ἐπαναστάσεως 1866-68, Ἀθῆναι 1950, τ. 2ος, σελ. 472 καὶ 3ος, σελ. 141, 198, 199, 225, 409 καὶ 423.

⁸¹) Βλ. Ψιλ. 784 καὶ Ν. Τσιριντάνη, ἐνθ' ἄνωτ.. τ. 1ος, 135 καὶ 2ος 481 καὶ 501.

πειράζου, καὶ ὅποταν καὶ ἐρθῆ κανεὶς καὶ πειράξη, εὐθὺς μὲ τοῦ Μουτεβελῆ - ἄγᾶ τὸ μαριφέτιν⁶ νὰ γίνεται τερτίπι, διὰ καὶ κάμης ἔξω νοῦ σὲ τοῦτο ὅπου σᾶς προσιάσω καὶ μάθω καὶ κάνεις κουφὰ αὐτιά, κάτεχέ το καὶ θὰ σὲ παιδεύσω σκληρὰν καὶ ἀνελεήμονα καὶ ξάσου. Ὡς σὲ προσιάσω, ἔτσι νὰ κάνης ἔξάπαντος.

Κάνδρια 1799, Μαΐου 2.

Ἐνδοξότατος, ἐκλαμπρότατος Χαμουζά [μ]πεη ἐφέντης καὶ Τεφτε[ρ]ιὰρ ἐφέντης πάσης Κρήτης.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1) Ἡ λ. σημαίνει κυρίως: ἔγγραφον τοῦ Συμβουλίου, ἔχει ὅμως ποικίλας σημασίας (βλ. Κριτοβ. 62 καὶ Ψιλ. 798). Ἐδῶ σημαίνει: διοριστήριον ἔγγραφον.

2) Μερικοί.

3) Ἔρχομαι ἀπὸ τὸ δίκιο = τιμωρῶ. Ἡ φράσις εἰλημμένη ἐκ τῆς τουρκικῆς.

4) Ἐρανικὴ εἰσφορὰ.

5) Μεσολάβησις.

2

Ἰδιωτικὸν συμφωνητικόν, προσυπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Μουτεβελῆ Σφακίων Ἀπτουσαμέτ, περὶ συμφιλίωσης τῶν ἀδελφῶν Μπουρδουμπάκη μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ ὑπ' αὐτῶν φονευθέντος Γεωργίου Φουράκη (20 Φεβρουαρίου 1801).

Ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐπὶ τῆς 1ης σελίδος διφύλλου χάρτου μὲ ὑδατίνυς γραμμάς. Διαστ. σελ. 0,27×0,19. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τίπος σφραγίδος τουρκικῆς μὲ τὴν λ. «Ἀπτουσαμέτ» καὶ κάτωθεν τουρκικὴ φράσις σημαίνουσα: «Ἐνεργείσθω συνφδὰ τῷ ἑλληνικῷ τούτῳ ἔγγράφῳ. 23 Ζιλκανιέ ἔτος 1215».

1801, Φεβρουαρίου 20

Μὲ τὸ παρὸν γράμμα τῆς ἀληθείας ὁμολογοῦμεν ἑμεῖς πρῶτον, ὁ γέρο - Νικηφόρος Στρατικάκης ὁ Πραγὸς καὶ ὁ Θόδωρος Κακοθοδωράκης καὶ ἡ Νικολέτα Κακοθοδωροπούλα, πὼς ἐσυβαστήκαμε μὲ τὸ Σήφη¹ [Μ]πουρδου[μ]πάκη καὶ μὲ τὸν ἀδελφόν του Ροῦσο διὰ τὸν ἀνιψιό μας καὶ νιόν μου, τὸ Γιώργη Φουράκη, ὅπου ἐσκοιῶσαι. Μᾶς ἐσυβάσασιν οἱ καλοὶ ἄνθρωποι καὶ παίρνομεν γρ. 320² ἤγουν τριακόσια εἴκοσι καὶ γινόμεστα σούλφηδες³ καὶ δὲν ἔχομεν πλέον νὰ κάμωμε νταβὰ μήτε ἑμεῖς μήτε ἄλλος ἀπὸ τὸ γένος μας, μήτε μικρὸς μήτε μεγάλος σὲ ὅποιον Μουτεβελῆ ὅπου νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ Κασιέλλι μας. Καὶ διὰ τὸ ἀληθὲς κάνομεν τὸ παρὸν καὶ βάνομεν καὶ τοὺς κάτωθεν ὑπογεγραμμένους μαρτύρους:

Γιάννης Βολουδάκης, μάρτυρας

Πῶλος Βολουδοσηφάκης, μάρτυρας
 Νικόλας Καντηλάκις, μάρτυρας
 Γιάννης Κουτρο[μ]παδάκης, μάρτυρας
 Σήφης Βολουδογιαννάκης, μάρτυρας
 Γερώνυμος Πρησιτουλάκης, μάρτυρας
 Μανιὸς Κοπακάκης, μάρτυρας

Νικολάκης Νταμουλάκης ἔγραψα ἕως μοῦ ἴπασιν τὰ δύο μέρη.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Ὡς ἤδη ἐξηγήθη ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σημ. 22), ἢ λ. «Σήφη» διορθωτέα εἰς : «Στρατὴ».

²⁾ Περὶ τοῦ παραδόξου τούτου συμβιβασμοῦ βλ. ὅσα ἤδη ἐλέχθησαν ἀνωτέρω (σελ. 242 σημ. 42).

³⁾ *Γίνομαι σουλφης* = εἰρηνεύω. Ἡ φράσις εἰλημμένη ἐκ τῆς τουρκικῆς.

3

Βεβαίωσις τοῦ Μουτεβελῆ Σφακίων περὶ ἀπαλλαγῆς τῶν ἀδελφῶν Μπουρδουμπάκη οἰασδήποτε εὐθύνης διὰ τὸν ὑπ' αὐτῶν διαπραχθέντα φόνον τοῦ Γ. Φουράκη (26 Μαρτίου 1801).

Επὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μέ ὑδατίας γραμμᾶς διαστ. 0,23 × 0,16. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἡ σφραγίς, ἡ ὑπογραφή καὶ ὁ ἐκτελεστήριος τύπος ὡς ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 2.

1801, Μαρτίου 26

Ἔστοιγτας καὶ νὰ σκοτώσουν τὸ Γιώργη Φουράκη καὶ λέσιν πῶς τὸν ἐσκοτίωσε ὁ Ροῦσος [Μ]πουρδου[μ]πάκης¹ καὶ ὁ Στρατὴς [Μ]πουρδου[μ]πάκης τοῦ Σήφη ὁ γιός, ἔπιασά τοι καὶ τοὶ δυὸ ἐγὼ Ἄπιουσαμὲτ - ἀγάς, ὁ Μουτεβελῆς τῶν Σφακίων, καὶ ἐπῆρα τῶνε τὸ τζερεμέ², καὶ μὲ τὸ νὰ μοῦ δώσουν τὸ τζερεμέ μου, τῶνε δίνω καὶ ἐγὼ τὸ παρὸν γράμμα, εἰς κάθε καιρὸν φανέρωσιν, νὰ μὴν ἔχουν ἀπὸ κανένα Μουτεβελῆ διὰ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν ξείταξην, ὅποιος κι ἂ βροῖσκειται εἰς τὸ Καστέλλι.

Ἐνδοξότατος Ἄπιουσαμὲτ - ἀγάς, Μουτεβελῆς Σφακίων,
 δίνω τὸ παρὸν μὲ τὸ μουχούρι μου³

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Ἀντὶ τῆς λ. «[Μ]πουρδου[μ]πάκης» εἶχε γραφῆ πρότερον : «Κου[ν]τουράκης» καὶ εἶτα διεγράφη. Ὁ χαρακτήρ τῶν γραμμάτων ἀνήκει εἰς τὸν γραφέα τοῦ ὑπ' ἀρ. 2 Ν. Νταμουλάκη, περὶ τῆς ἀπροσεξίας τοῦ ὁποίου καὶ τῶν λόγῳ ταύτης ἐπιβαλλομένων διορθώσεων βλ. ἀνωτέρω σελ. 239, σημ. 22.

²⁾ Πρόστιμον (βλ. Ε.Ε.Κ.Σ., Γ, 177. Πρβλ. τὴν παροιμίαν : «σκοτῶνε κουζουλούς, πλήρωνε τζερεμέδες»).

³⁾ *Μουχούρι* (τὸ) = ἡ σφραγίς.

4

Διαταγὴ τοῦ Τεφερτάρη τῆς Κρήτης, δι' ἧς πωλεῖται εἰς τὸν Σήφη Μπουρδουμπᾶν ἡ δημευθεῖσα περιουσία τοῦ ἀνυποτάκτου Γιώργη Γλιγιᾶ (15 Νοεμβρίου 1808).

Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὕδατινας γραμμὰς δισσι. 0,30×0,21. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὁ τύπος τῆς σφραγίδος τοῦ Τεφερτάρη τῆς Κρήτης μὲ τὴν λ. «Χαμουζά» καὶ ἡ ἰδιόχειρος ὑπογραφή του. Ἐνω ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ περιθωρίου ὑπάρχουν αἱ ἐνδείξεις: «Καστέλλι Σφακιά χωρίον Ἀσκούφου Στραβόραχη».

Ὁ ἐνδοξότατος καὶ ἐκλαμπρότατος Χαμουζά - [μ]πεη - ἐφέντης, Τεφερτάρη - ἐφέντης πάσης Κρήτης, προστάζω:

Ἔστοντας καὶ νὰ εἶναι ὁ Γιώργης Γλιγιᾶς ἀπὸ χωρίον Ἀσκούφου κλέπτης, φονιάς, ἀσῆς¹ καὶ κακὸς ἄνθρωπος καὶ ὅλο τὸ Καστέλλι μου ἐκλαύθηκε διὰ τὰ μεγάλα κακά, ὅπου εἶχε καμωμένα, ἐπάσχισα μὲ κάθε τρόπον νὰ τὸν πιάσω, ὅμως δὲν ἐστάθη ἰσχυρὸς². Καὶ μὲ τὸ νὰ τὸν μαρτυρῆ τὸ Καστέλλι ἓνα τέτοιον ἄνθρωπον, ἔλαψα τὸ σπίτι του καὶ ἔκαμα τζάπι³ τὸ προᾶμα του. Καὶ πουλῶ τοῦ Σήφη [Μ]πουρδου[μ]πᾶ τὸ κατάλυμα τοῦ ἄνωθεν Γλιγιᾶ μὲ τὸ σῶχωρο καὶ μὲ τὴν καρὲ, Καὶ τοῦ πουλῶ καὶ τὸ ἀμπέλι, ὅπου ἔχει στὸ Νιβγορίτη. Καὶ τοῦ τὰ πουλῶ διὰ γρόσια ἑκατὸν ἑβδομήντη πέντε (Νο 175) καὶ ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ ὀμπρὸς νὰ εἶναι καὶ νὰ γροικᾶται τέλειος νοικοκύρης ὁ Σήφης [Μ]πουρδου[μ]πᾶς εἰς αὐτὸ τὸ προᾶμα, ὅ,τι θέλει νὰ τὸ κάμη, πουλήσῃ το, χαρίσῃ το, νὰ μὴν ἔχει καμμιά ἐξέτασιν οὔτε ἀπὸ τὸ μέρος μας οὔτε ἀπὸ τὸν Μουτεβελή - ἀγὰ οὔτε ἀπὸ ἄλλην κρίσιν, ὅπου νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ Καστέλλι. Διὰ τοῦτο τοῦ δίνω τὸν παρόν μου [ν]τιβαντεσκερε⁴ εἰς χεῖρας του, διὰ νὰ ἔχῃ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κῦρος εἰς κάθε καιρὸν καὶ νὰ τὸ κρατῆ διὰ σενέτι του⁵.

1808, Νοεμβρίου 15, Σφακιά⁶.

Ἐξεδόθη τὸ παρόν διὰ προσταγῆς μου

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Ἀνυπότακτος, ἀπειθής, ἀντάρτης.

²) Τρόπος.

³) Κάνω τζάπι = δημεύω. Ἡ φρ. εἰλημμένη ἐκ τῆς τουρκικῆς.

⁴) Ἡ λ. ἐδῶ σημαίνει: Πιστοποιητικὸν (βλ. καὶ σημ. 1 τοῦ ὑπ' ἀρ. 1 ἔγγραφου).

⁵) Τίτλος, ἀπόδειξις.

⁶) Πρβλ. ὅσα ἀνακριβῶς γράφει ὁ Παπαδοπετράκης περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Σφακιανῶν: «Οὐδεμία πολιτικὴ οὔτε θρησκευτικὴ ἀρχὴ εἶχε δικαίωμα ἐπὶ τῆς χώρας τῶν Λευκωρειτῶν... Τὸ παρ' αὐτοῖς ἄσουλον οὐδέποτε εἰόλμων νὰ προσβάλωσιν οἱ Τοῦρκοι... Τὸ ἄσουλον τοῦτο τῶν Λευκωρειτῶν διετέλει ἀπ' ἀρχῆς ἕως τὸ 1830 ἀπρόσβλητον καὶ ἀπαραβίαστον» (σελ. 114).

5

Διαταγή τοῦ Βεζύρη - Κιαγιασῆ ρυθμίζουσα οἰκονομικὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Χώρας Σφακίων καὶ ἰδιώτου (7 Φεβρουαρίου 1820).

Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὑδατίνας γραμμὰς διαστ. 0,22×0,32. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἢ ἰδιόχειρος ὑπογραφή τοῦ Βεζύρη - Κιαγιασῆ καὶ κάτωθεν αὐτῆς ὁ τύπος τῆς σφραγίδος τοῦ μὲ τὰς λ. «Ἄπι — Μουσά» (=ὁ δούλος Μουσά). Δεξιὰ τῆς σφραγίδος ἢ τουρκικὴ χρονολογία: «5 Γκεμαζιουλεβέλ 1235».

ἌΟ ἐνδοξότατος καὶ ἐκλαμπρότατος
Βεζύρη - Κιαγιασῆ¹ προστάζει καὶ γράφομεν

Καπετανεοὶ καὶ προεστοὶ καὶ λοιποὶ ἀραγιάδες τῆς Χώρας τῶν Σφακίων,

Ἐπειδὴ καὶ νὰ ἦλθε ὁ Μανόλης τὸ κοπέλι καὶ ἔδωσε ἀριζουχάλι² οὗ τοῦ ζητᾶτε νὰ δώση τὰ ἑξακόσια γρόσα καὶ αὐτὸ δὲν ἔχει δύναμιν νὰ τὰ δώση, καὶ μὲ τὸ νὰ τὰ βρῆτε αὐτὰ τὰ ἄσπρα εἶότες καὶ τὰ δώσετε, σᾶς γράφομεν ἐδὰ καὶ σιέλνομεν τὸν παρόν μας καβάζη μπουμπασίρη³ μὲ τὰ κοπέλι μαζὶ νὰ σᾶς δώση τὸ κοπέλι τετρακοσιῶ γροσῶ προᾶμα του καὶ τὰ διακόσια νὰ τὰ πάρουσι ἀπὸ τὸ χωριὸ ἐκεῖνοι ὅπου τὰ ἔχουσι δοσμένα, νὰ δώση τὸ κοπέλι μόνον τετρακόσια γρόσα καὶ τὰ διακόσια νὰ τὰ ρίξετε⁴ εἰς τὸ χωριὸ νὰ τὰ πάρουσι ἐκεῖνοι ὅπου τὰ βρήκασι, καὶ νὰ δώσετε καὶ τοῦ καβάζη μου, ὅπου ἔρχεται αὐτοῦ ἐδὰ, γρόσια ἕκαστον χισμέτι⁵, ἀπὸ τὸν ἐζητήσετε διὰ νὰ ἔρθη νὰ σᾶς σκουδέρη⁶ τὰ ἄσπρα σας· λοιπὸν τότε στέλνομεν ξαργουτοῦ, καθὼς ἐγράφετε, νὰ ἔρθη νὰ σᾶς σκουδέρη ἀπὸ τὸ κοπέλι <ι> τετρακόσια γρόσα καὶ νὰ πουλήση ἀπὸ τὸ προᾶμα του νὰ σᾶς τὰ μειορήση. Καὶ ἀφοῦ δώση αὐτὰ, νὰ μὴν τὸ πειράξετε πλέον καὶ νὰ δώσετε τοῦ καβάζη μας γρ. 100 καὶ νὰ πάρετε ἀπὸ τὸ χωριὸ τὰ διακόσια. Ὅχι ἕτερον καὶ ἄλλως μὴν κάμειτε.

1820, Φλεβαρίου 7

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Διευθυντῆς τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Βεζύρη.

²) Δίδω ἀριζουχάλι = ὑποβάλλω αἴτησιν.

³) Καβάζης = σωματοφύλαξ· μπουμπασίρης = ἀπεσταλμένος, κλητῆρ.

⁴) Πρβλ. τὴν παρὰ πόδας τοῦ ὑπ' ἀρ. 1 ἐγγράφου σημ. 4. Τὸ ρίχνω ἐδῶ σημαίνει τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἐκεῖ φράσιν κάνω ἀνέρριξη.

⁵) Ἄμοιβή ὑπηρεσίας.

⁶) Σκουδέρω = εἰσπράττω. Τὴν λ. ἠρμήνευσεν ὁ Ξανθοουδίδης («Χριστιανικὴ Κρήτη», Α, 351).

6

Ἐγγραφοὺν τῆς Ἀρμοστείας Κρήτης πρὸς τὸν Πρωτόπαπαν Σφακίων περὶ εἰσφορᾶς 1000 γρ. εἰς τὸ Δ. Ταμεῖον (17 Ἰουλίου 1823).

Ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὕδατινας γραμμὰς διαστ. $0,23 \times 0,36$ Ἐπὶ τοῦ κύτῳ ἀριστεροῦ ὁ τύπος τῆς σφραγίδος τοῦ Ἀρμοστοῦ μὲ τὰς λ. «Ἀρμοστὴς Κρήτης». Κάτωθεν ἡ ἔνδειξις «4 Ἀγούσιον, ἐπαράδοκα ἡς χίρας σάλβου[;]σῳα καὶ ἀνελιπὶς». Κατὰ τὴν μεταγραφὴν ἐτηρήθη ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου.

Περί[οδος] Β'

ἀριθ. 27

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας¹

Πρὸς

Τὸν Κύριον Πρωτόπαπα Σφακίων²

Ἀφοῦ ἐπὶ Συνελεύσεως ἐπροβλήθη ἡ ἐξοικονόμησις τῆς ἀγορᾶς τῶν πολεμικῶν ἐφοδίων παρὰ τοῦ Κυρίου³, κοινῇ γνώμῃ τῶν ἐπαρχιωτῶν σας ἀπεφασίσθη νὰ δώσητε εἰς τὴν ἤδη γινομένην καταβολὴν πρὸς βοήθειαν τοῦ Ταμεῖου γρόσια 1000.

Εὔμεθα εὐέλπει, ὅτι εἰς τοιαύτας χρῆσιμους [sic] πρὸς τὴν πατρίδα περιστάσεις θέλετε προθυμοποιηθῆ νὰ καταβάλῃ τὰ αὐτὰ χρήματα, διὸ καὶ παρακαλεῖσθε νὰ τὰ μειρῆσητε πρὸς τὸν Κύριον Χη Στρατηγὴν Πελιβανάκη⁴, λάβετε δὲ παρ' αὐτοῦ ἀπόδειξιν, ἕως οὗ ἡμεῖς θὰ σᾶς ἀποστείλομεν τὴν καθολικὴν ἐνσφράγιστον.

Σημειώσατε ὅτι ὑποσχόμεθα νὰ σᾶς τὰ πληρώση ἀμέσως ἀπὸ τὰ πρῶτα ἄσπρα θέλει ἔμβουν εἰς τὴν κάσσαν.

Ἐγχαίετε

Ἐν Βρούσαις Ἀμαρίου⁵ τῇ 17 Ἰουλίου 1823

Θεωρηθὲν ἐπικυροῦται

Ὁ Ἀρμοστὴς τῆς Κρήτης

Μανόλις Τομπάζης

Τ. Σ : (Ἀρμοστὴς Κρήτης)

Ὁ Γ. Γραμματεὺς⁶

Ν. Οἰκονόμος

Τὰ μέλη

Κωνσταντῖνος Γερακάκις

Χη Ἰωάννης Ταβεργάκης

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς⁶

Β. Καλόγνωμος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹) Περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν δημ. ὑπηρεσιῶν ἐπὶ Τομπάζη (βλ. Ἰακ. Ν. Τομπάζη, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανόλης Τομπάζης, ἐν Ἀθήναις, 1902, σελ. 274 κ. ἔξ., ἔνθα τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Ἀρμοστοῦ, καὶ Κριτοβ., 126 κ. ἔξ.

²) Ἦτο τότε μέλος τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας (βλ. Ι. Τομπάζη,

ἐνθ' ἄνωτ., 74), Προσήνεγκε γενικῶς μεγάλα ποσὰ εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ἀγῶνα (Ψιλ 344, ὑποσ.).

^{*)} Ὄνομα δυσανόγνωστον.

^{*)} Οὗτος ἦτο τότε Γενικὸς Φροντιστὴς τῆς Θαλάσσης (βλ. τὸ παρὰ Μουρέλλω, σ. 816 - 817, δημοσιευόμενον ἔγγραφο).

^{*)} Εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Τομπάζη (Ι. Τομπάζη, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 275-277) ἀναγράφονται τὰ ἐξῆς σχετικὰ: «30 Ἰουνίου. Ἐγένετο σκέψις περὶ τοῦ τόπου τῆς διατριβῆς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως καὶ ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ τὸ Ἀμάριον...» καὶ: «11 Ἰουλίου. Ἠλθομεν εἰς Βρύσαις Ἀμαρίου, ὅπου ἤρχισαν νὰ διαπράττωνται αἱ πράξεις τῆς Διοικήσεως».

^{*)} Ὁ μὲν Ν. Οἰκονόμος τῆς Διοικήσεως, ὁ δὲ Γ. Καλόγνωμος τοῦ Φροντιστηρίου. (Περὶ τούτων καὶ τῶν ἄλλων ὑπογραφόντων φροντιστῶν βλ. καὶ τὴν παραπομπὴν τῆς ἄνωτ. σημειώσεως 1).

7

Ἐπιστολὴ ἐκ Κων)λεως τοῦ Π. Πελιβανάκη πρὸς τὸν ἐν Σφακίοις Χη Στρατὴν Βουρδουμπᾶν περὶ ἐμπορικῶν κυρίως ὑποθέσεων (14 Δεκεμβρίου 1829).

Ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὑδατίνας γραμμάς διαστ. 0,15 × 0,20. Ὅπισθεν ἡ ἐνδειξις: «γράμμα τοῦ ποτὲ μελιβανόπουλου». Λίαν δυσανάγνωστος. Μεθ' ἐκάστην λέξιν ὑπάρχει τελεία. Αἱ προθέσεις εἶναι ἠνωμένοι μετὰ τῶν λέξεων.

Κατὰ πολλὰ μου ἠγαπητὲ ἀφῆη - σύντεκνε Χη Στρατῆ,

Ἀκριβῶς σὲ χαιρετῶ μὲ ὄλην σας τὴν συνοδείαν. Ἄρωτιᾶτε καὶ διὰ λόγου μας, δόξα τῷ ἁγίῳ Θεῷ καλὰ εἴμεστα διὰ τὴν ὥρα· τόσο ὀλπίζω καὶ διὰ λόγου σας. Ἠξευρε ὅτι τὸν Σεπέμβ[ρ]ιον ὑπῆγα στὸ Τσιρίγο καὶ πρέλωσα ὄλα τὰ μηνιάτικα τοῦ σερμαγιᾶς. Τοῦ λόγου σου ἦσουν φευγάτος¹. Καὶ ὅ,τι διάφορο ἔκανε ἔμεινε ἀπάνω μου, μηνῶν 6, καὶ τὸ ἄβαλα σερμαγιᾶ. Τώρα ἄφησα ὄλην τὴν σερμαγιᾶν ἐδῶ μὲ ὀρδινιὰ τῶν καπιταλιστῶν, τοῦ λόγου σου δὲν μὲ ἔγραψες τίποτας. Λοιπὸν δὲν ἠξεύρω τί ἀκολουθοῦμεν πιά. Ὑστερις ἄς ἄφηνες καὶ τὰ ἐδικά μου, διὰτὶ μελετῶ νὰ κιχίλα[ν]τίσω² ἕως τὸ Μάρτη. Κι ἔφησα τα σαράνια τάλαρα τοῦ Μιχαλάκη Παπαδάκη κρητικῶ—μὲ τ' Ἀλιφιερᾶκια εἶναι μαζὶ σ' ἓνα μαγαζὶ—ὡς διαλαμβάνει ἡ ἀπογραφή του ὀπισθεν τοῦ παρόντος, καὶ μὲ ὀποιον στείλης τὸ τεμεσοῦκι³ καὶ τὸ παρόν, νὰ σοῦ τὰ στείλη. Τὸ διάφορόν τως ἐννιὰ μηνῶ τὸ ἔδωσα τοῦ Γιώργη Πολενάκη, γρ. 241, νὰ σοῦ τὸ βασιᾶ, ἐξαιτίας μου ἔπε πῶς τοῦ ἔχεις καὶ παραγγελιὰ νὰ σοῦ πάρη προᾶμα ἀπὸ δῶ. Κάνει ἀκόμας τοῦ διροφόρου τὸ διάφορο τριῶ μηνῶ. Καὶ κεῖνο ἔμεινε ἀπάνω μου ἐξαιτίας δὲν εἶχα νὰ σοῦ τὸ στείλω κι ἐκεῖνο, διὰτὶ μ' ἔκαμαν μιὰ δουλειὰ ἕνας πατριώτης ἀπὸ χίλια γρόσα κι ἕνας Κασώτης ἄλλα ἕκατὸ ἕνα, καὶ τὰ πλέρωσα ἐδῶ. Ὁ Γιωργῆς ξεύρει τὴν ὑπόθεση. Ἄ μ' ἐρωτᾶς τί χαμπάρια

ἵππων τὴν Πόλιν, τὰ πράματα εἶναι καλά: ὅ,τι θέλει ὁ Ροῦσος⁴ ὑποσκέθη ὁ Σουλτᾶνος καὶ διὰ τὰ μᾶς. Ἔδεσε τὴν δουλειάν μας καλά. Ἔως τὸ Μάρτη θ' ἀκούσωμε τὰ χαμπάρια ὄλα.

Μὴν ἔχοντας νεώτερον μένω

σύντεκνός σου Πῶλος Μπεχλιβανάκις

1829, Δεκεμβρίου 14 - σερρα

Σ Η Μ Φ Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Βλ. εἰσαγωγ. σελ. 241 σημ. 36.

²⁾ Διαχειμάζω.

³⁾ Ἀπόδειξις.

⁴⁾ Ἐνν. τὴν Ρωσίαν.

8

Ὁ Χῆ Στρατὴς Βουρδουμπᾶς ἀφηγεῖται τὰς περιπετείας τῆς ἐκ Σφακίων φυγῆς του μετὰ τὴν κατάληψίν των κατὰ Μάρτιον τοῦ 1824 ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν - Πασᾶ (31 Ὀκτωβρίου 1832).

Ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐπὶ τῶν τριῶν πρώτων σελίδων διφύλλου χάρτου με ὕδατινας γραμμάς. Διαστ. σελ. 0,17 × 0,28. Κατὰ τὴν μεταγραφὴν διετηρήθη ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξις τοῦ πρωτοτύπου.

Εἰς τὰ 1823¹, τὴν 28 Μαρτίου ἡμέρα Δευτέρα μετὰ τὸ νὰ αἰχμαλωτίσθημεν εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ τὸν Μουσταφᾶ - Πασᾶ², μᾶς ἐκαταπλάκωσαν οἱ ἐχθροὶ τὴν ἄνωθεν ἡμέραν, καὶ ἐφύγαμεν καθ' ἕνα ὅπως ἤθελεν ἡμπορέση, ἄλλος εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἄλλος εἰς τὴν θάλασσαν. λοιπὸν ἦιον ὁ Χατζῆ Τζούρης³ Μαλανδράκης: διὰ τὸ νὰ φύγη μετὰ τὴν γαλιόταν του, καθὼς ἦσαν καὶ ἄλλα πλοῖα. λοιπὸν ἀπεφάσισα καὶ ἐγὼ καὶ ἐμβαρκαροῦσθηκα μετὰ τὸν ἄνωθεν Χατζῆ μετὰ τὴν φαμελίαν μου καὶ ἄλλαις φαμελίαις ἀρκεταῖς. μετὰ τὸ ἴδιον πλοῖον ἐμβαρκάρησεν καὶ ὁ Κπ. Στρατὴς Ντελιγιαννάκης⁴ τὴν φαμελίαν του ἀντάμα καὶ τὰ πενθερικά του⁵, καὶ ἐπλήρωσεν ὁ Κπ. Στρατὴς τὸν Ναῦλον τῆς φαμελίας του, καθὼς τὸν ἐπλήρωσα καὶ ἐγὼ καὶ οἱ ἄλλοι εἰς τὸν πλοῖαρχον. Ἐφύγαμεν ἀπὸ λουτρον τὴν ἄνωθεν ἡμέραν, καὶ ἤλθαμεν εἰς τὴν Βρουλιάν εἰς τὸ Σέλληνον, καὶ ἐκάμαμεν ἡμέρας τρεῖς. Τὴν Μεγάλην Πέμπτην τὸ βράδυ, ἀκούσαμε κανονιαῖς, καὶ τὴν μεγάλην παρασκευὴν ἐκβάλαμεν ἀνθρώπους ἐπάνω εἰς τὸ λαφονῆσι καὶ ἐκύταξαν ἂν ἐφαίνοντο Καράβια, καὶ ὁμοως δὲν ἐφαίνοντο τίποτης. ἐσυκοθῆκαμεν εἰς τὰς τέσσαρας ὥρας τῆς ἡμέρας καὶ ἡμεῖς καὶ τὰ ἄλλα κατ'ἕνα ὁποῦ ἡμεῖς ὁμάδι ἕως ἐπὶ κομμάτια νὰ τραβήξομεν εἰς τὸ συγγελιὸ⁶ ἢ τὸ Τσηρίγον, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ἀπεράσομεν εἰς τοῦτα τὰ Νησιά. ὅταν ἡμεῖς ἀνάμεσα Συγγελιὸ καὶ Κρήτην, ἀκούσαμε πάλιν κανονιαῖς, καὶ

ἀνέβη ἓνας ἄνθρωπος ἐπάνω εἰς τὸ ἄρουρον καὶ ἶδεν καράβια δκιώ. θὰ εἶδαν καὶ τὰ λοιπὰ καῖκια, καὶ ἄλλα ἐτρόβηξαν διὰ τὸ Συγγελιὸ καὶ ἄλλα ἐγύρισαν ὀπίσω. ἐσώθησαν μερικὰ εἰς τὸ Συγγελιὸ καὶ ἄλλα ἐπί- ἀσθησαν. ἡμεῖς ἐγυρίσαμεν ὀπίσω μὲ τοῦ Κπ. Μπραοῦ καὶ ἄλλην μίαν τροχαντήραν τὴν ἰδίαν ἡμέραν τὸ βράδυ εἰς τοῦ Γέρου τὸ ἀμπελάκι ἀποκάτω εἰς τὴν στεριάν, καὶ ἀράξαμεν. ξημερόνοντας τὸ μέγαλον Σάβ- βατον βλέπομεν τὰ Καράβια καὶ μᾶς εἶχον πολιορκημένους, καὶ δὲν ἠμπορούσαμεν νὰ φύγομεν μήτε ἀπάνω μήτε κάτω, λοιπὸν εὐγήκαμεν εἰς τὴν ξηράν, καὶ ἐρωτήσαμεν ἀνθρώπους ποῦ εὐρίσκονται τὰ Τουρ- κικὰ στρατεύματα, καὶ μᾶς εἶπον ὅτι εἶναι κατεβασμένα ἕως τοῦ Κού- νενη ὅπου εἶναι ἕως δυὸ ὄρες δρόμος ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου ἡμεῖθα. ἐξευβα- ρησθήκαμεν ὄλλοι καὶ ἐπῆρεν καθ' ἓνας ὅπου ἤθελεν τὸν φωτίση ὁ Θεός, ἐπήραμεν εἰς τὰ βουνά. Κατὰ τοὺς Κάμπους ἴδαμεν μίαν βάρ- διαν ὅμως δὲν ἐγνωρίζαμεν ἢ Ρωμιοὶ ἢ Τοῦρκοι, καὶ ἐστρέψαμεν ὀπί- σω κατὰ τὴν περιγιαλιάν. ἦτον καὶ ἡ γυναῖκα τοῦ Κπ. Στρατιῆ μαζύ. καὶ ἐκεῖνη σὰν ἶδεν πῶς ἐπήραμεν κάτω, ἐγύρισεν ὀπίσω νὰ εὐρῆ τὸν Κύρη της ὅπου ἦτον εἰς τὸ περιγιαλί καὶ ὄλην της τὴν φαμηλιάν, μα- ζὺ καὶ ἄλλαις πολλαῖς φαμελιαῖς. ἡμεῖς ἐπήραμεν τὴν περιγιαλιά, καὶ ἐκεῖ μᾶς ἀπήντησαν εἰς ἓνα αὐλάκι τρία τροχαντήρια ὅπου ἔβαζαν φα- μηλιαῖς ὅπου ἔφευγον. τὸ βράδυ εἰς τὰ γέροματὰ τοῦ Ἡλίου ἐσύμοσαν τὰ Καράβια, καὶ ἐκανόναραν τὰ Καῖκια, μὲ τὰ ὁποῖα ἡμεῖθα πρῶτα ἐμβαρκαρισμένοι. ἐν ταυτῷ ἐκατέβαινον τὰ στρατεύματα ἀπὸ τὴν ξηρὰν καὶ τὰ Καράβια ἀπὸ τὸ πέλαγος καὶ ἔχανεν ὁ ἄνθρωπος τὸν τοῦν του καὶ δὲν ἤξευρε ἀπὸ ποῦ νὰ πάρη. τότες ἀκούοντας ταῖς κανονιαῖς ἐφο- βήθησαν πολλαῖς φαμελιαῖς καὶ ἐξεμβαρκαρήσθησαν ἀπὸ τὰ ἄνωθεν τροχαντήρια. καὶ ἔτσι εὐρῆκαμεν ἡμεῖς ἀραλῆκι καὶ ἐμβήκαμεν ὅσοι ἐχορούσαμεν θαλασσόνοντες. ἡ γυναῖκα τοῦ Κπ. Στρατιῆ ἦτον εἰς τὸ περιγιαλί ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὰ πρῶτα καῖκια μὲ τὸν πατέρα της καὶ ἄλλος πολὺς λαός. τὸ διάστημα ἦτον ἕως ἓνα καὶ ἡμισὶ μῆλι, δὲν ἠμποροῦσα μήτε καιρὸν εἶχα νὰ τὴν βοηθήσω*, διότι μήτε τὰ καῖκια ἐπρόσμεναν καὶ ἐγὼ ἔπεσα εἰς τὸν γυαλὸν καὶ ἐχώθηκα ἕως εἰς τὰς μασχάλας. καὶ μὲ ἄρπαξεν ἓνας ἰδικός μας καὶ μὲ ἐμβασεν μέσα. εἰς ἄλλο καῖκι ἐμβῆ- κα ἐγὼ, καὶ εἰς ἄλλο ἦτον ἡ φαμηλιά μου. ὅπου ἐπρόφθυσεν καθ' ἓνας ἐμβῆκεν, καὶ δὲν εἶχομεν καιρὸν νὰ πάρωμεν τίποτες, ἀλλὰ ἐμβήκα- μεν μόνον μὲ τὴν ψυχὴν μας καὶ θὰ τὸ ἤξεύρη πολὺς λαός*. ἐφθάσα- μεν εἰς τὸ Συγγελιὸ εἰς τὰς ἕξ ὄρας τῆς νυκτός, καὶ ἡ φαμελία μου ἦλθεν ὅταν ἔμβαινα εἰς τὴν λυτουργιάν τῆς Λαμβροῦς, μὲ ἄλλο καῖκι.

1832 8βρίου 31

Χαιζῆς Στρατιῆς
Μπουροδουμπάκης

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Ἡ χρονολογία εἶναι ἐσφαλμένη. Ἡ κατάληψις τῶν Σφακίων καὶ ἡ φυγή τῶν κατοίκων ἔγινε τὸν Μάρτιον τοῦ 1824 (βλ. Κ ρ ι τ ο β. 281 κ. ἐξ., Π α π α δ ο π. 325 κ. ἐξ., Ψ ι λ. 562 κ. ἐξ., Ἰ α κ. Τ ο μ π ά ζ η, ἔνθ' ἄνωτ., 298 κ. ἐξ., Κ ρ ι ά ρ η 490 κ. ἐξ., Μ ο υ ρ έ λ λ ο υ 828 κ. ἐξ. Τὸ σφάλμα ἐξηγεῖται, διότι ἡ ἀφήγησις ἐγράφη μετὰ 8 ἔτη.

²⁾ Ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας ἦτο ὁ Χουσεῖν. Εἰς τὴν μνήμην ὅμως τοῦ ἀφηγητοῦ δεσπόζει ἡ προσωπικότης τοῦ Μουσιαφᾶ — ἐπιτελοῦς τότε τοῦ Χουσεῖν (Κ ρ ι ά ρ η, 478) — λόγῳ τῆς μετέπειτα δράσεώς του.

³⁾ Οἱ Τζουρῆδες ἢ Μαλανδράκηδες ἦσαν ἐπιφανῆς οἰκογένεια θαλασσινῶν ἐκ Σφακίων (Ψ ι λ. 309).

⁴⁾ Ἐπιφανῆς ἀγωνιστὴς ἐξ Ἀσφέντου (Π α π α δ ο π. 31, Κ ρ ι τ ο β. 8).

⁵⁾ Ὁ Στρατὴς Δεληγιαννάκης συνεδέετο τότε δι' ἀρραβῶνος μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ ἐκ Ρεθύμνης προκρίτου Χῆ Ἰωάννου Δαμβέργη ὀνόματι Μαρουλήν. Κατὰ τὴν κατάληψιν τῶν Σφακίων ὁ Δαμβέργης μετὰ τῆς οἰκογενείας του δὲν κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ. Αὐτὸς καὶ ἡ σύζυγός του ἐσφάγησαν, 3 δὲ υἱοὶ του καὶ ἡ θυγάτηρ του, μνηστὴ τοῦ Δεληγιαννάκη, ἠχμαλωτίσθησαν. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Δεληγ. ἐξηγόρασε τὴν μνηστὴν του καὶ τὴν ἐνυμφεύθη, οἱ δὲ ἀδελφοὶ της ἠλευθερώθησαν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ - Ἀλῆ. (βλ. Ψ ι λ., 575-576 καὶ Κ ρ ι ά ρ η, 504). Ἐκ τῆς ὅλης ἀφηγήσεως τοῦ Χῆ Στρατῆ Βουρδουμπᾶ διαφαίνεται ἡ προσπάθειά του νὰ ἀποσεῖσῃ μομφὴν προσυφθεῖσαν πιθανῶς αὐτῷ ἐπὶ ἐγκαταλείψει τῶν συγγενῶν, καὶ ἰδίᾳ τῆς μνηστῆς, τοῦ Στρ. Δεληγιαννάκη.

⁶⁾ Ἀντικύθηρα.

⁷⁾ Περὶ τοῦ δημιουργηθέντος τότε πανικοῦ βλ. παρὰ Κ ρ ι τ ο β ο υ λ ί δ η (σ. 287 - 292) τὴν δραματικὴν διήγησιν τῶν προσωπικῶν περιπειριῶν του. Πρβλ. Π α π α δ ο π. 327 καὶ Κ ρ ι ά ρ η 504.

⁸⁾ Βλ. ἄνωτ. σημ. 5, τελευταίαν παράγραφον.

Μ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ